

МУХТАР

ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІ

ӘУЕЗОВ

Кінәшіл
бойжеткен

Мұхтар ӘУЕЗОВ

*Кінәшіл
бойжеткен*

әңгімелер

Құрастырған Д. Әшімханұлы

W ✓

Астана
“Таным” баспасы
2003

-36254(1)

Қазан, 2003 ж. 50

Қазан, 2003 ж.

ББК 84Қаз7-44

Ә 82

Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр

Әуезов М.

Ә 82 Кінәшіл бойжеткен. –Астана: “Таным”, 2003.– 96 бет.

ISBN 9965-640-29-7

Жинаққа ұлы жазушының классикалық реализм үлгісінде жазылған бірнеше әңгімесі топтастырылған. Бұларда әр заман, әр кезеңнің тыныс-тіршілігі, сол уақытта өмір сүрген адамдардың алуан-алуан сезім құбылыстары шынайлықпен суреттеліп, шеберлікпен кестеленеді.

Адам жанының қатпар-қатпар қыртыстарына дейін ашып көрсететін М. Әуезов ешқашан ескірмек емес.

Ә $\frac{4702250201}{00(05)-03}$

ББК 84Қаз7-44

ISBN 9965-640-29-7

© “Таным”, 2003

ОҚЫҒАН АЗАМАТ

Суық қыстың орта кезі. Күн түске тақап қалған. Аспанда бұлт жоқ, ашық. Жарығы көз тайдыратын нұрлы күн бүгін жазғы түріне түскендей болып өзгеше жарқырап тұрса да, ызғарлы қар, суық ауа қызуын жоғалтып, жарығына жансыздықтың табын басып тұрғандай.

Жер қарлы. Үш-төрт күннен бері қарай айықпаған шыңылтыр аяз бүгін де сықырлап білініп тұр. Күншығыстан соққан баяу жел суықтың көрігіндей болып, ызғарды көбейте түсті. Кейде сүйкеп өткен салқыны бетті шымырлатып, денені тоңазытады. Тұрғын халқының көбі қазақ болған Сібірдің кішілеу қаласы қыстың ақ киімін даламен бірге жамылып, жабайы табиғаттың жайлы күйін күйлегендей.

Бар үйдің төбесін күпсек қар аппақ болып басып алған. Кейбір кішкене үйлерді, көп құймаларды қалың қар жал секілденіп басыпты. Көшенің қары жүргіншілердің табанымен тапталып ысқаяқтанған. Басқан сайын шыныланып сықырлап, кейде шатынағандай болып шытырлайды.

Бұл қала Сібірдегі үлкен өзендердің бірінің сол жағасында орнапты. Ретпен салынған сұлу

қала емес. Орта жері болмаса, шеттерінде тәртіп жоқ. Оның үстіне шет-шетіне шашыратып салған қазақтың жер үйлері тәртіпке ұқсаған сиықтың бәрін бұзып, қаланың шеттерін түйенің жыртылған ескі жабуындай жалба-жұлба ғылып ыдыратып, тоздырып тұр.

Қаланың ортасында базардан суға қарай түсетін Земский көшесінде қазіргі сағатта жүргіншілер сиреген, иесізденіп тұр. Анда-санда әлдеқандай уақ тері-терсекті пұшпағынан сүйретіп, қыл-қыбырын арқалап, базарға қарай аяндап бара жатқан бірен-саран жаяу алып-сатарлар ғана көрінеді. Кейде шанасын сықырлатып, жеккен түйесін божылап “шүү-шүүлеп” келе жатқан қырдың қоңырқай пішінді қалашылары кездеседі. Бұлардан басқа көзге түсетін көп жүргінші жоқ.

Осындай бірқалыпты күйде бірталай уақыт өткен соң, көшенің төменгі жағынан шығып, базарға қарай беттеп келе жатқан бір шаналы көрінеді.

Жеккені — көшауа шана. Алдына отырғызған көшірі бар. Бұл келе жатқан — осы қалада қызметте тұрған оқыған жігіттердің бірі — Мейірхан еді. Әлгі көшемен тура жүріп келіп, базарға тақалған жерде оң қол жақта тұрған көк шатырлы кішілеу көк үйдің қақпасына келіп тоқтады. Ат тоқтаған жерде Мейірхан шанадан түсіп, үйге қарай жылдам басып жүріп кетті. Жігіттің пішініндегі томсарған кейісіне қарағанда, қабағы түксиген жүдеулікке қарағанда, бұл келген үйінде бір оқиға болғанға ұқсайды. Мейірхан әуелгі бетімен үй алдына кіріп, содан ішке кіретін есікке тақап қалғанда, алдынан есік ашып бір жас әйел шықты.

Сәнді киінген сүйкімді пішіні бар жас әйелдің түсінде де әлгіндей кейістің таңбасы бар. Түсінің ажары кетіп, қатты жүдеп, ақ-сұрланған. Қабағы болымсыз түйіліп, уайымның сызынан шытынаған. Жұмсақ қара көздері кішірейіп, жасанданған. Жиі кірпіктерінде жаңа ғана шыққан көздің жасы білінеді. Мейірхан бұл әйелді көрген жерде тоқтай қалып:

— Немене, Қадиша, қалай? Неғып жүдеп тұрсың мұнша? — деді.

Қадиша түксиген қабағын жазбастан, үмітсізденген пішінмен ақырын:

— Сағат сайын төмендеп барады, білмеймін: жазыла ма, жоқ па?.. Бүгін таңертең сізді “әкеп бер” деген соң әдейі кісі жіберіп едік, — деді де, көзіне мөлтілдеп жас келген соң төмен қарап кетті. Мейірхан жұбатқан болып бір-екі ауыз сөз айтты да үйге кірді.

Кішілеу екі бөлмелі үйдің төргісінде, биік төсектің үстінде қатты ыңқылдап, шыдамсызданып, Максұт жатыр. Беті ашандап жүдеген. Әншейіндегі ақ-сұр түсі күреңденіп ісінген. Көзі қанталап, жастанып апты. Қысқалау қою қара мұрты, сұлу қара қасы, қайырған ұзын қара шашы да қатып қалғандай болып жабысып жансызданған сияқты. Еріндері іштегі қызумен кебірсіп, жарылып, қарауытып қапты. Еті қашып, арыған жіңішке қолдары қазірде дірілдеп, бір жерге орнықпай, ауру кеудесін сипалай береді. Қолдарының түсі сарғыштанған, тырнақтары көкшілденіп қанталап тұр.

Мейірхан жолдасының осы пішінін көргенде ішінен тынып, жүдеп келіп, қасындағы орындыққа

зорға отырды. Біріне-бірі қоштасқандай болып қалың уайыммен аз қарасып отырған соң, Мейірхан күрсініп, Мақсұттың жайын сұрай бастады.

Мақсұт бәсеңдеп қарлыққан даусын катайтпақ болса да, шамасы келмеді. Сөзіне көбінесе сыбыр араласып, не айтқандары ұғымсыз болды. Мейірхан сөзін ұқпақ болып тыңдаса да, ешнәрсе ұға алмады. Аздан соң Мақсұт шатасыңқырап, сандырақтай бастады. Сөзінің көбі сау күнінде істеп жүрген қызметі, оқытып жүрген сабағы, тәрбиелеп жүрген қазақтың балалары туралы. Әлсіздікпен сыбырлаған шалажансар сөздерінің арасында: Балалар... жетім қала... Мен еңбек сіңіре... алмадым... Енді міне!.. — деп кеудесі мен ішін сипап: Өзім де екіталайдың үстінде жатырмын! — деп Мейірханға қолын созып, бұның қолынан ұстап: “Мені сөкпейсіңдер ме?.. Менде жазық жоқ қой...” — деді де соның артынан қайтадан шатасты.

Мейірханның көзінде жас толы еді. Аузына жұбатарлық сөз тимеді. Ауру жолдасының көңлі үшін айтқан “Жазыласың, өлімді ойлама!” деген сөздері жасып, әсерсіз болып шықты.

Аздан соң төргі үйге Мақсұттың кемпір шешесі мен келіншегі — Қадиша кірді. Қадишаның қолында кішкене баласы бар. Екеуінің ішінде де үміт пен қорқыныш жеңісе алмай алысып тұрған сияқты, сенімсіздік білінеді. Жалғыз баласы — Мақсұттан басқа сүйеніші, тілеуі жоқ әлсіз сорлы шешесі көкірегі қайғы-шерге толып, көздері мөлтілдеген улы жасқа толып, жаутандап, қуаткөмек сұрағандай болып, Мейірханға қарай береді.

Мейірхан жұбатпақшы болып, тағы да бір-екі ауыз сөздер айтты. Бұлардың бәріне, Мақсұттың нашар науқасының үстіне, түйін болған нәрсе — бүгін тәнертен доктор келіп ауруды қарап: “емдеуден өтіп кетіпті, келеді”, — депті.

Сондықтан бәрінің іш күдігі күшейіп тұрған. Шешесі үйге кіргенде Мақсұттың көзі түсіп, анасына біраз қарап жатып, артынан шыдай алмай көзін жұмып, ірге жаққа басын бұрып әкетті. Туысқансыз, жақынсыз жалғыз қалатын сорлы анасының көрер күні қандай болатынын Мақсұт ойлағандай. Аздан соң басын қайта бұрып алып, шешесіне қарап:

— Өзгенікі — өзге-ау, сенің күнің не болады? Сені кімге тастаймын?.. Алдымда өлмедің-ау! — деп, басын шайқап жылағандай болып, кемсеңдеп тағы теріс қарап кетті. Шешесі даусын шығарып жылап жіберді. Қадиша кейінірек тұрып, көзінің жасын анда-санда сығып алып тұр еді.

Осы халде біраз уақыт өткен соң есік ашылып, үйге Мақсұттың тағы бір-екі жолдасы — Жұмағұл мен Ақтай кірді. Бұлар үйдегі суретті көрген соң, біраз сөзбен аурудың жайын сұрасты да, үндемей мұнайып отырып қалды. Мақсұт ірге жаққа қарап жатып, басын бұрмай:

— Қадиша... өлмейді.. — Бірақ ол сенен туған жоқ... Басы көп, бай төркіні бар. Ең болмаса, соларға кетіп қалады ғой. Сені о да жылатар.

Кемпір талықсып жылап:

— Неге үйдейсің, жарығым, жалғызым?.. — деп, қатты жылай бастап еді, Мақсұт:

— Апа, жыламашы, ана үйге баршы... — деп сыбырлап: — жүрегімді көз жасың өртеп барады

гой... – деді. Мейірхан мен басқа жігіттер де бұл суретті көру қиын болғандықтан, көзінің жасы жерге тамшылап тұрған кемпірге:

– Жыламаңыз, киналады ғой... Бара тұрыңыз! – деп ақыл айтты. Кемпір:

– Жарығым... жата ғой... Жалғызым!.. Қарашығым, жата ғой!.. Мен құрғыр кетейін, – деп ауыр күрсініп шығып кетті. Қадиша үндемей тұрып, енесінің артынан бірге шықты.

Мұндай күйге жүрегі сезімді Мейірхан қатты жүдеп отыр еді. Сорлы кемпірдің күйін ойламайын десе де, көнлі еріксіз ілгері қарай басып, келешектің әртүрлі суретін көз алдына елестете бастады. Келген ойы: “Максұттың өлетіні рас, кемпірдің сорлы болып зарлайтыны да шын. Мына жас қатын жолдасының рухын сыйлап, бірге қайғы жеп отыра ма? Отырмайды. Бұл жөне қала қызы... Біреумен кетеді, ө?” – дегендей ой ойлады.

Кішкене үйдің ішіндегі бұл секілді күдікті ауыр хал көп күндерге созылған жоқ. Еңсесі кеткен ауру күннен күнге төмендеп кетті. Сөніп бара жатқан шырағдан отындай бәсендей берді. Біргүні түске таянған мезгілде демалысы жиілей, кеудесіне сырылдақ пайда болды. Ауру әлсізденді, енді денесін де қозғай алмай, көзін анда-санда ашып-жұмып сұлық жатты.

Баласы бұл күйге жеткен соң, көп өлімді көзі көрген көрі шешесі жалғзынан күдер үзе бастады. Намазда күндіз-түні дұғаның орнына жалғзының атын атап, сыбырлап, жалынып тілеуден босаған жоқ еді. Бос отырғандай болып, үй іші оңашаланып жалғыз қалса, көзінен үнсіз жасын ағызып, кейде кемсендеп жылап та алады. Тілек

пен қайғыдан тозған жүрегі алдында жылжып тақап келе жатқан қауіпті ойлап езіледі.

Бірақ ешнәрсенің көмегі болған жоқ. Көптен күткен қаһарлы ауыр, суық сағат жылжып келіп жетті. Мақсұттың демі бітуге таянып, денесінен жан кете бастады. Бір уақыт аяқ-қолы мұздап, демі біткендей болды... Қасында телміріп қамап отырған жақыны мен таныстары күдерді әбден үзгендей болып еді. Сол халде біраз уақыт өткен соң, Мақсұт қайтадан ақырын көзін ашты. Көзінің қарасы жоғары шығып, аласы көбейген сықылды. Сүзілген суық көзінде ұғынып көнгендік бар.

Өз халін шын ұға алмағандай болып, сыбырлап:

— Барамын ба, жоқпын ба?.. — деп аздан соң көзін қайта жұмды. Жұрттың күдігі ұзаққа созылған жоқ. Түсі аз-аздап суи бастап, көзі шала жұмылып, бір араға қадалып қатып қалды... Еріндерінің арасы ашылып, тісі ақсиып, бетіне өлім таңбасы басыла бастады. Кешікпей үзілді... Үй іші у шу болды... Кемпір халі бітіп, талықсып кетті. Осы халдің бәрін көз алдынан өткізген Мейірхан, Жұмағұл, Ақтайлар да шыдай алмай, бірге жыласты. Жұрттың бәрі сол күні-ақ Мақсұттың өлімінен хабарланды. Оқыған жігіттер мен қаланың басқа халқы да азаматты шын аяды. Жолдастарының көбі қайғыланып мұңайды... Жұрттың бәрі де:

— Қалада өскен жігіттің адамы осы еді, бишараның шешесі сорлады-ау! — деп, шынымен на-заланғандай болды.

Ертеңінде Мақсұттың жаназасын шығаруға көп жұрт жиналып еді. Азаматқа ақырғы қарызын

өтемек болған оқығандар, жолдастары түгел жиылып келді. Бәрінің түсі уайымды... Қабақтары салбыраңқы, жүдеу...

Біраз уақыт өткен соң жиылған жұрт өлікті көтеріп алып, зиратқа қарай жүріп кетті... Зиратқа жеткен соң, ерте бастан қазулы даяр тұрған, қасында үюлі жаңа топырағы бар, азынаған суық көрдің қасына өлікті алып келді. Көп жастар көрге бір-бір қараған соң, шыдай алмай теріс айналып кетісті. Бейіт басында бірқалпынан аумай, құтырған сияқтанып желігіп жүрген молдалар ғана. Бұлар қызылды сезген қарақұстай жанталасып жүр. Шын рақымсыз, тастай суық адамдар секілденеді. Өліктің үстіне жапқан шапанға, басы мен аяқ жағына салған орамал шүберекке таласады.

Аздан соң Мақсұтты жалғыз қабат ақ кебінге ораған күйінде лақаттап қазған көрдің түбіне апарып салды. Бержағына бір кірпіштен соң, бір кірпішті қойып, телмірген көздерден денесін жасыра бастады.

Осы халдің бәрін де көздерімен көріп тұрған оқығандар бір-бір ауыр күрсініп алып, салбыраған пішінмен үйді-үйлеріне тарасты.

II

Күндер өтті... Ауыр айлар да жылдай жылжып, біріндеп өтіп жатыр. Жаз келіп көк шығып, дүние жасарған. Күн бұрынғы көркіне түсіп, қызуымен жер жүзін жандандырып қуантады. Жапырақтары жетіліп, жазғы жасыл киімін киген ағаштар бір-бірімен мың түрлі тілмен сөйлесіп, сырласа теңселіседі.

Жылы күнге қуанып-ойнап ұшқан құстар табиғаттың бір түріне арнаулы мақтау өлең айтып былдырлаған нәзік тілімен қошеметін көрсетіп жүр. Адамның да көңлі көтеріңкі, желігі көбейгендей... Бірақ Мақсұттың үйіне желікті дүние әлі әсерін берген жоқ. Мұңлы кемпірдің шеруайыммен сарғайған жүзі, қайғымен түксиген қабасы бірғалыпта катқандай, тасқа түскен таңба секілді. Кешке шейін тыныштықта тұратын кішкене үйдің ішін күрсінгенде кеудесінен шыққан жалын өртеп кеткендей болады. Жас Қадишаны үй ішіндегі ауырлық мойнына байлаған тастай басып, еңсесін көтертпейді. Ол бұл күнде сарылып отыратын ұзақ қайғыдан арылған. Жалғыз-ақ құлазып тұрған иесіз үй жетімдіктің суреті секілденіп отырған қайғылы кемпір үйге кірген сайын иығын көтертпейтін секілді. Бұл екеуінің ортасында әзірге жамау болып тұрған — Мақсұттан калған кішкене өйел-бала Жәмила... Қайғыдан кемпірдің көңлі азырақ сергіген уақытта екеуі де баланы ермек қылып, алдарына алып алданыш еткен болады.

Мейірхан бұл үйге Мақсұт өлген соң көп келген жоқ. Қашқалақтағандай.

Бұрынғы Мақсұттың жолдастарынан осы күнде бұл үйге көбірек келетін — Жұмағұл мен Ақтай. Бұлар әуелгі кезде үйге келгенде қайғылы болып отырысып, жүре-жүре үйренген соң аз-аздап әңгіме айтып, кейде Қадишаға оңашарақта күлдіргі сөздер айтып та қаралы әйелдердің көңілдерін көтеріп кететін болған:

Соңғы уақытта Жұмағұл жалғыз да болса келгіштеп, әртүрлі әңгімемен Қадишаның көңілін

қайғыдан біраз сергітіп кететін болған. Жаратылысында қу, сөзінде шынынан өтірігі көп Жұмагүл соңғы күндерде әңгімені Мақсұт жайынан айтпай, көбінесе өзі көріп жүрген жастық қызықтарын айтқыштай беретін болған. Мақсұт жайын кемпірмен ғана сөйлеседі. Оған да “жақсы бала” болып көріне бастады. Қадиша аздан соң Жұмагүл әңгімесінің артынан елегізіп қалатын болды. Әңгіменің әсері бойына күннен-күнге сіңіп бара жатқандай. Сырты қаралы болмаса, ішінде қаралы көңіл таусылған сияқты. Төсекке жатқан сайын аунап, қызып ұйықтай алмай жатқанда, ойын қайғы билемей, көмескі үміт пен қызу билейтін әдет болды. Ойланса — артын “ойламай, алдын ойлауы көбейді. Сол ойлар жиілеген сайын тұрған үйі суықтанып, көңіліне жат тартқандай бола берді. Қазіргі халі “қызықты енді көремін, өмір дәмін енді татамын!” деп сансыз үміт, сансыз қиялды ойлап келе жатқанда, бір қатал қол рақымсыздықпен қатты ұстап алып, әлдеқандай құлап тозып, қуарған ескі моланың ішіне бекітіп тастап кеткен тұтқын адамның халіндей көрінеді. Мұның бәрі жақында болатын үлкен өзгерістің алдындағы басқыштары еді.

Бір күні Мейірхан қызметтен қайтып келіп, төсегінде жатыр еді. Үйіне қазақша киінген жастау жігіт кірді де қолына бір кішкене хат тапсырды. Мейірхан ашып оқыды.

“Мейірхан жолдас!

Ертең сағат 12-де біздің тойға кел. Сен естіген шығарсың мен Қадишаны алатын болдым. Құдай ұрып, сөзіміз осылай болып қалды.”

Мейірхан есі шығып аңырып: “не дейді?”, – деп хатты қайта-қайта оқып, тұрып қалды. Жігіт шығып кетті. Мейірхан басына тас тигендей болып сандалып, әрі-бері аласұрып жүрді де аяғында айласы құрып отыра қалып, хаттың үстіне ірі жазумен: “Бармаймын, тойың құрысын!” деп, қысқа түртіндісін қойдыра салып, отырып қалды.

Ертеңінде Мейірханның үйіне тойға бара жатқан екі жолдасы кірді. Екеуі де жақсы киінген, ақ жаға салып, иіс май сепкен, тойға бара жатқандай-ақ ажарлы, көңілді.

Мейірхан бұларға: “Бармау керек. Бұл нәрсіздік. Кеше Мақсұттың тойын тойлап, бүгін – оның қатыны мен Жұмағұлдың тойын тойламақшымыз ба?” – деп еді, бірақ оған жолдастары болған жоқ. Олар: “Қойшы идеалист болмай! Барамыз да тамаққа тоямыз, кішкене ішеміз, неменесі бар?” – деп Мейірханның аузын ашырмады. Біраздан соң Мейірхан да отырып-отырып кейіп, бәрі де бірге жүріп кетті.

Той қызулы болып жүріп жатыр. Жұмағұл мен Қадиша түк көрмегендей болып құлпырып кеткен. Келген жұрттың бәрі де ешнәрсе болмағандай шын көңілдерімен “Құтты болсын!” айтып, екі жастың қуанышын қызықтапты. Аздан соң ішіп алған жұрттың бәрі де мас болды, ән жыр, айғай, күлкі көбейді.

Қызып, мас болған соң Мейірхан бір кезде түрегеліп, жұрттың бәрін тоқтатып өзіне қаратып, қолына рөмке алып:

– Мен сендерді Мақсұт үшін ішуге шақырамын... Жасасын Мақсұттың аруағы! – деді.

Жұрттың бірталайы, Жұмағұл мен Қадиша қоса күлді. Бірталайы ойына еш нәрсе алмай, бірге ішіп жіберді. Мейірханды қасындағы жолдастары “тыныш отыр” деп аяғынан тартып, сөз қылып күліп, отырғызып қойды. Мейірханның бас қарызын өтегені сол еді...

Бір күннен соң Жұмағұл мен Қадишаны қайынатасы Қондыбай қатын-баласымен түтел жиылып келіп, қырға шығарып салды. Жаңа қосылған жастар елдегі Жұмағұлдың үйіне баратын болған. Қоңыраулы тройка Қондыбайдың қақпасынан шылдыр қағып шыққанда, қарсыдағы Мақсұттың үйіне Жұмағұл қомағайланған көзбен қарай түсті. Мақсұт өлген бөлменің терезесінен сорлы шешесі бұл күйді көріп, екі көзінен жасын өзендей ағызып, телміріп қарап, қадалып отырып қалды.

Жастарды шығарып салған оқыған жігіттер қалжыңдасып, күлісіп, бұл терезенің алдынан бөлек-бөлек болып өтіп жатыр...

III

Майдың күні. Көк жетіліп, гүл-жапырақ молайған. Жаңа шыққан ал-күрең жасыл шөппен дала жасарған. Былтырдан қалған қу шөп азайғандай, анда-санда болмаса, көзге көп ілінбейді. Оның орнын көзіргі күнде аласа бетеге, жасыл, тарлау, шашыраған жас көде, шашақталған жас сасыр басқан. Жасыл кілемнің түріндей көрікті далада әр жерге шашырап шыққан қызғалдақтың сары гүлдері көз қуантып жайнап тұр.

Үлкен таудың қолтығындағы жіңішке өзек пен ұзын сайлар да жағалары сұлу көріне келіп жарнаған. Жапырағы жетілген жас қайың, өзекті қуалап өскен ұзын тоғай, тасқыны басылмай, сарқырап аққан ойнамалы жүйрік өзен, бойы өсіп бұраңдап, толқынданған жасыл шалғын, өзектің екі жағындағы қатарланған биік жартас, өзек бойында ойнап ұшқан жыршы құстар – бәрі жиналғанда, сайды жана түскен жас келіншектің отауындай жайнатып, жасартып тұр.

Биыл бұл өлкенін суы да мол еді. Сонау ойда көз ұшында жарқыраған – шарасынан суы асып, айнадай мөлдіреп жатқан көл көрінеді. Жағалай жүрген мал шашырай жайылып, көл айналасын шұбарландырып жүр. Жарық күнде шаңқиып көрінген ақ ауылдарды сағым көтеріп кейбір үйлер жұмыртқадай болып көрінеді. Жайлауға қарай жаңада беттеп көшкен ел Шыңғыс тауынан асып келіп, күнгейде отыр. Ауыл-ауылдың бәрі дырдуы мол, көңілді.

Қыстан мал күйлі шыққандықтан, жазғытұрымғы көкке аз күн ішінде семіріп алған ат-айғыр, ту биелер осы күні міністе. Екі-үш кісінің басы қосылса – жарыс, аударыс, ат сынасу, күш сынасуды ермек етеді. Күнгейге келгеннен бері қарай ауылдың үлкендері: “Кұлындар жетіліп қалды, жайлауға қымызсыз барғанның орны жоқ, енді бие байлау керек!” – дескен болатын. Сондықтан биесі бар ауылдар нокта-жіп есіп, саба тігуге катын-қалашты жиып, науқан қылып жатыр. Сол сияқты қамға Жұмағұлдың аулы да екі-үш күннен бері қарай кіріскен еді. Бірақ, Жұмағұлдың шешесі Қамария, – жас күнінен

шаруақорлықты сарандыққа жеткізген, күтімділікті пайдакүнемдікке жеткізген, мінезі қатты, дүниеге пысық бәйбіше болғандықтан бұл жолы науқанда да қыл-қыбырын көп шығармай, шығындамай, керек нәрселерін тез қамдап алды.

Сондықтан Әміре ақсақал бүгін ауылдың жанындағы көгалға жылқысын иіртіп, бие байлатып жатыр. Желі басында ауыл үйдегі көршіқолаңы, кедей-кепшік болмаса, басқа ауылдардан келген бөтен қыдырмашылар жоқ. Әміре шығын шығаратын қошеметшіні жек көреді, бұл мінезін білетін ағайын мұның істеген науқандарының көбіне келгіш болмайтын.

Қыс бойы құрық көрмей асаусып қалған ірі жылқылары да, араларындағы асау құлындар да желі басына тұрмай шұбырып жүре бергендіктен ақсақал әуелі қашаған-биелердің құлынын ұста деп бұйрық берді.

Ыңғайлы жіңішке құрыққа мықты бауды тағып алып, жылпос жылқышы топтанып ығысып келе жатқан көп жылқының ішінде қақтығып жүрген құлындарға нұсқаған сайын құрығының бауын дәл түсіріп, жас құлындарды бірінің артынан-бірін шыңғыртып, тулатып, ұстап байлатып жатыр.

Құрық көрмеген асау құлындардың кейбіреуі құрық тартқанда аспанға шапшып шыңғырса да, жылқышының мықты қолдарының қайта серпіген екпінімен шалқасынан түсіп, тыпырлап қалады. Әміре құлын жығылған сайын: “бісміллә!” деп орнынан ата жүгіріп, жылқышыға: “мертіктіріп алма!” — деп құрақ ұшып жүр.

Бие тегіс байланып болған кезде ауылдағы қатын-қалаш бұл елдің бұрыннан келе жатқан

ырымын істеп, үйден табаққа салып құрт-май алып келді.

Әміре үйірі мол айғырларды ұстатып алып, сауырларына айран жақтырып қоя беріп, желі басына топталып жиылып қалған жұрттың ортасына келді. Жас-кәрінің бәрі де катындар әкелген құрт-майды жабырласып жеп жатыр.

Аздан соң желі басында отырып, жұрт бір-екі күннен бері қарай естіп жүрген әңгімелерге көшті. Бұл әңгіме қалада Жұмағұлдың қатын алғандығы жайынан еді. Қаладан бұл ауылдың өзіне келген әлі анық хабар жоқ. Бірақ басқа бір ауылдарға келген қалашылар: “Жұмағұл қаладағы Қондыбайдың қызын алды. Жасау-жабдығы барынша мол көрінеді. Бұрынғы күйеуі өлген көрінеді, содан қалған кішкене қызын да Жұмағұл қолына алыпты. Өлген жігіттің бір кемпір шешесінен басқа жақыны жоқ, бір басына бай жігіт екен. Қалада көк шатырлы үйі бар білем. Енді мына кішкене қызды алған соң, сол өлген жігіттің қалған мүлкіне Жұмағұл ие болады деген сөз бар. Қыздың әкесі Қондыбай “қалған мүлікке менің, қызым ие болады” деген сөздің шет-жағасын шығарып та жүрсе керек. Сонымен Жұмағұл “бірақ күнде дүркіреген бай болып шыға келгелі тұр” деген қуанышты хабар дүңкілдеп Әміре ақсақал мен Қамарияға естіле бастаған. Бұлар қуанып өректіген кісінің мінезін көрсетпейміз деп, ішінен “шүкірана” қылып, сырт кісінің бәріне:

— Е, алса — алсын байдың қызын! Ол немені біз оқытқанда, “ылғи бізден шығын шығара бер, кемпір-шалдың қолындағы азын-аулағын тауыса бер” деп оқытып па едік?!” “Мал тап, бізді

асыра” деп оқытқанбыз. Осы күнге шейін қаратиын табыс тапқан жоқ. Енді қашан көмегі тиеді бізге? Бұдан былай мал таппаса, үйге де жолатпайық деп жүр едік. Соны естіген ғой! — десіп, іштегі жұбаныштарын сыртына монтаны күйініштің сөзімен шығаратын. Қазірде де желі басында отырған жұрт:

— Жұмағұл келіншегімен бір-екі күнде келеді; солар келгенше, қымызды ашытып қою керек. Бұлар бұл жолы сый болып келеді, күту керек! — десе, кейбіреулер:

— Анау өлген жігіттің дүниесіне ие болып отырған — жалғыз ғана кемпір, оны да ала келсеші! Кемпірге басын күтетін кісі болса болмай ма, оған енді дүние не керек? — деген сөздерді де айтыса бастады. Қамария ешкімге айтпаса да, бұрын ішінен ойлап жүрген есебінің бірі осы болғандықтан:

— Кемпірге менің баламнан артық бала бар ма? Жұмағұл оны асырап-сақтауға жарамай ма, тіпті қолымда тұрсын десе, қолына-ақ берейік Жұмағұлды. Ол кемпірі ақылды болса, енді Жұмағұлды бауырына тартуы керек емес пе? — деді.

Әміре бұл сөздің жарыққа шығып, көп жұрттың талқысына түскенін жаратпайды. Сондықтан өншейінде көп қарсы келмесе де, Қамарияны тоқтатып:

— Қойшы, қатын, күнібұрын жоқтан өзгені сөйлей бермей, құдайдың бір жазғаны болар! — деді.

Қырдың дағдылы салтынша қиын сөздің бәрін жарыққа шығарып, оңай сөз қылып сөйлеп

отыратын машықпен кәзіргі жиылып отырған еркек-ұрғашының бәрі де Әміре мен Қамарияның біріне-бірі айтпай, ақырын құпия қылып ойлап жүрген жайларының бәрін қоңыраулатып, сыртқа шығарып отыр. Бұлардың көз алдарына үлкен байлықтың, салтанаттың да қызықты суреттерін елестетті. Бірақ ішінен тақыс есебі арылмайтын Әміре көрші-қолаңның бір жағы – тілеулестік, бір жағы – қошеметшілікпен айтып отырған сөздеріне көп желікпеді. Ол сыртына сөз шығармай, жұрттың барлық сөзін үндемей тыңдап отыр.

Осы ретте желі басында бірталай уақыт өткізген соң, жұрт біртіндеп тарай бастап, аяғында, бәрі де үйлеріне қайтты.

Арада біраз күн өтті. Күн кешкіріп батуға тақалған уақыт еді. Әміре құдық басында тұрып, кешкі суға келген жылқыны суартып, алдын солтүстік жақтағы ащылы ойға шығартып тұр. Ауыл жақта жаңа жамыраған қозылар у-шуымен дүниені азан-қазан қылып, жаңа ғана қорадан өріп барады. Қамария қой сауып келген қатындарға әмір қылып, есік алдында тұр еді. Қасына қозышы бала шауып келіп:

– Шүйінші-шүйінші, апа! Жұмағұл ағам келіп қалды, – деді.

Бұл сөздер естілген жерде ауылдағы барлық жан ұйқы-тұйқы болып, әбігерленіп қалды. Жұмағұлдың келуін асығып күткендері барлық қарбаласынан білініп тұр.

Өрлі-берлі жүгірісіп сенделген қатындар; шулап секіріп, күліп-ойнаған балалар; құдық басынан жаңа хабарды естіп, ауылға қарай жылдамдатып келе жатқан үлкендер – барлығы да

Жұмағұлдың келуін үлкен қуаныш қылған сияқты. Жолаушыларды күткен ауылдағы барлық еркек, барлық қатын-қалаш Әміренің үйінің сыртына шығып, екі жаққа жарылып тұрғанда, ауылға жарты шақырымдай жерде қатты жүріп келе жатқан қоңыраулы тройка көрінді. Ат басын ұстаған жігіт жолаушыларды қарсы алуға шыққан топты көріп, бұрынғысынан да екіленіп алып, тер басқан үш қоңыр атты бишігімен ығыстырып, шаптырып келеді. Бірін-бірі көруге асыққан жақындардың шыдамсыздығы ұзаққа созылған жоқ. Аттардың түмсығы Әміренің үлкен ақ үйінің сыртына келіп тірелді. Жолаушылар арбадан түсіп болғанша, сағынған жақындар Жұмағұлдың бетінен сүйіп алды. Аздан соң өйелдердің бәрі де Қадишаны жағалап, Қамария сияқты үлкендері оның да бетінен сүйісті. Біраз сөзбен амандық айтысып, хал-жай білген соң, жұрттың бәрі үйге кірді. Сөйлесіп, хал білісіп, арасына қалжың да араласып, күлкі-күбір-басталған соң, жақындардың қуанған, сағынған, лүпілдеген жүректерінің бәрі орныға бастады. Жұрт біріне-бірінің көзі қанып үйреніскен сайын, жаңа келген жастар мен ауылдағы барлық жандардың арасындағы аз үйлеспегендік сезіле бастағандай болды.

Ауылға келерде жазға лайықты барлық таза жақсы киімдерін киіп алып шытырайған жастар қаланың халқына ұқсап, қырға бөтен кісі сияктанды. Керек десе, Жұмағұлдың сөйлеген сөзінде де “сіз-бізі” көбейіп қалған жат адамның қалпы байқалғандай. Бұл үйлеспегендік әсіресе келін жайына келгенде айқынырақ сезіліп тұр. Келіннің келген жердегі ата-енесіне “сәлеметсіз бе?” деп

амандасуынан бастап, үйге кірген соң төр алдына күйеуінің қасына отырып, мүйнет сайын онымен сыбырласқаны да қыр тұрмысында ешуақытта болмаған бір өрескелдікті танытқандай болды. Келін затында, өзі оқып үлгі алып, оқымыстылардың қатарына кірген кісі болмаса да, қаладағы мұғалімнің қатыны болып ашылып қалғандықтан, сол оқымысты жұрттың үлгісін машық еткен еді.

Қазіргі сағаттары үйлеспегендік жаңа келген жастарға соншалық көп байқалмаса да, ауылдағы үлкен-кішінің бәріне де тез сезілді.

Мұндай күйге сезімдірек болып тұратын әйелдер әуелгі жерден-ақ күнкіл сөз шығарып, тысқа шыққанда біріне-бірі сыбырлап күлісе бастады. Үйдегі еркектің бірталайы байқамаған кісі болып сыр білдірген жоқ, кейбіреулер ғана күліп жүрген қатындарды қағытқан болып, қалжыңмен өздерінің ішіндегі жайларын да сыртқа шығарыңқырап қойысты. Бұл күйдің бәрін, түгел болмаса да, шет-жағалап сезіп отырған Әміре қазақы көңіліне ұнамсыз бірдеме тигендей болып, көп сөйлемей үндемей отырып қалды. Бірақ Қамария екеуінің де түпкі көңілдегі күдіксіз бір жұбанышы бүгінгінің болымсыз кем-кетігін ұмыттыратындай. Сондықтан анау-мынауға қарамай-ақ Жұмағұлды сүюден, сыйлаудан қайтпаған.

Осымен алғашқы келген жердегі азғана алшақтық көп уақытқа созылған жоқ. Бес-алты күн өтіп хал-жайды біліскен соң, бала мен әке, келін мен ене бірін-бірі әбден таныды. Шаруа жағындағы кейбір жұмыстарға келгенде, бірін-бірі жалғыз ғана емеурінмен де ұғысатын болды.

Бұларды біріне-бірі соншалық, тез жақындастырып жіберген себеп не? Ол — кәзіргі бұлардың алдында тұрған үлкен мәселе: мал-мүлік, дүние мәселесі ғой. Соған келгенде, бәрінің де мінезі, ісі түтелімен бір жерден шыққандығында. Малды сүйген қомағайлыққа, сарандыққа, қанағатсыздыққа келгенде, жас келін кәрі енесінен асып түсті: жас жігіт оқыған десен де, кәрі әкесінен асып түсті, заты, мінез бірлігі “жас-кәрі”, “оқыған-оқымаған” деген айырмыстарға қарамай-ақ, бұл адамдардың басын қосып, бірін-біріне үйлестірді. Аралары мұндай күйге жеткен соң, әрқайсысының ойында жасырын күйде жүрген сөздер ашық, айтылатын болып, жарыққа түсе бастады. Қамария екі күннің бірінде:

— Шығынымыз көп, кемпір-шалдың қолындағы мал таусылып барады, көздеріңнің қырын салатын уақыттарың жетті. Қайдан болса да — мал табындар! — деген сөздерді енді баласы мен келінінің құлағына сіңіре бастады.

Келіні әкелген жасау-жабдық басында үлкен олжа көрінсе де, аздан соң ұмытыла берді.

Енді бұлардың бәрінің көңіліндегі бір-ақ арман — қаладағы кемпір қолындағы мүліктің басын ашуда. Жұмағұл мен Қадияша бұрын бұл жайдан көп сөйлеспейтін болса да, қырға келген соң үлкендерден ашық сөзді үйреніп алып, оңаша жерлерде ақылдасып, айла іздейтін болған. Қамария балалары ешкімге ақысын сіңірмейтінін білген соң, бұларға “пәлен-түгенді істе” деп ақыл айтуды қойды. Бірақ ұмытпасын дегендей ғып, кемпір қолындағы мүлікті әр күнде бір рет неғылса да сөз етіп қоятын. Мұны ашық сөз қылуға

сылтау таба алмаған күнде Мақсұттың кішкене қызы Жәмиләні алып, соған сөйлеген болып:

— Дүниеге қашан ие боласың? Біздей кәрі әкешешене қашан көмегің тиеді? Кемпірдің қолындағы мал-мүлікті жиып ал! — деп Жұмағұл мен Қадишаның құлақтарын бұрап қояды. Әміре бұл жақтағы әңгіменің көп теріске кетпейтін түрін аңғарған соң, соңғы кезде мал құраудың екінші бір ебін ойлай бастаған. Ел ішінде Әміренің өзімен жасы тұрғылас Жанғазы деген ірі бай бар еді, соған кішкене Жәмиләнің бас-аяғы ұнап кетіп, далада бірге келе жатқанда Әміреге сөз салыпты:

— Мына баласын менің былтырғы туған кенже балама атастырып қояйық, соған ырзалығын айтсын, — депті.

Әміре бұл сөзді өз басы мақұл көріп Жұмағұлға келген соң, Жұмағұл:

— Әзірше мұндай сөзді шығарудың орны жоқ. Мен біржолата жаманатты боламын. Және ертең кемпірмен сөйлескенде де: “осы жетім баланы жылатпаймын, берсең — соның есесін бересің” — деп сөйлескелі отырмын. Бір жағынан — соны айтып отырып, бір жағынан — өзіміз сатып отырсақ, ел-жұрттан ұят қой!” — деді.

Әміре Жұмағұлдың әзірше көнбейтін түрін байқаған соң тоқталды. Бірақ баласына:

— Жұрты құрғыр кісіге жақсылық ойлаушы ма еді? Сен мал тауып байып бара жатсаң, көре алмайды. Өнебойы жұрттан қорқамын деп, сыбағаңнан құр қалып жүрме, арсыз болмай — абыройлы болмайсың дегені — деп, өмір бойы айтып көрмеген өсиетін баласына енді айта бастады. Бірақ ақсақалдың әуелгі қозғаған әңгімесі

көңілдегідей шешілмеді. Ең жақын болғанда, бір жылға шейін тоқтай тұру керек болды.

IV

Жастар қырға келгеннен бері екі-үш ай өтті. Жаз ортасы ауып, жұрт егін-пішенге қам қыла бастаған. Дала сарғайып жүдеу тартқан.

Жазғытұрымғы жас иісті жасыл шөптердің орнын сары селеу мен қатаң тартып қуарған ақ көде басқан. Жайлаудағы жақсы қоныс, мол құдықтардың айналасын тоздырған ел бауырдағы күзекке қарай көше бастады. Әміре ақсақалдың аулы да көп елмен бірге бауырға қарай көшіп келеді.

Жұмағұл мен Қадиша жаздайғы құрған тұрмыстарына әбден ырза еді.

Жазғытұрым қаладан азын-аулақ жүдеу тартып келсе, осы күнде екеуі де оңалып семірген. Оның үстіне: ауылда да, жалпақ ел ішінде де жұрттың бәріне қадірлі болып, қайта-қайта қонақтап, ойын-жиыннан босамай, уақытты көңілді өткізген. Енді бұлар қырдың қызықты уақыты өтіп барады, қалаға қайту керек деп сөз байласып, аз күндерде жүрмекші болған.

Бір күні кешке жастар жүрердің алдында сөзді бір жерге байламақ үшін, үй ішінің азғана кеңесі болды.

Бауырға қарай ығысып көшіп келе жатқан ел жаппалап қонған еді. Ай жарық, түн желсіз тынық. Әр жерге шашырай, үйме-жүйме болып қонған жаппалардың даладағы оттары жарқылдап көрініп тұр. Жер ошақта кейде — жалпылдап, кейде — лаулап жанған оттар түннің қалың ұйқысынан қалтаң қағып, алысып тұрғандай.

Жұмағұл мен Қадиша өздерінің онаша күркелерінің ішіне салған құс төсектің аяқ жағында біріне-бірі сүйеніп, қатар отырып, шаруа жайын сөз қылысты. Аздан соң әңгіменің аяғына Қамария да қосылды. Өзге әңгімелердің ішіндегі ең күдікті қиын сөз Мақсұттың қалған үй мен мүліктің сөзі болғандықтан, Жұмағұл бұл турасынан кәзір де ашып ешнәрсе айтпай, көп үндемей отырып қалды. Бұл уақытта Жұмағұл жаратылысындағы тақыстық қулығына салып, бойын бағып отырды. Бірақ өзгелердің сөзін тоқтатқан жоқ. Қадиша мен Қамария бірін-бірі қостап, мүлік турасынан айтылатын сөздің бәрін айтысып шықты. Бұлардың өз ойынша даусыз деп байлағаны: Мақсұтта жақын туысқан жоқ, қалып отырған кемпірдің төрінен де көрі жуық. Оған өле-өлгенше сыйлап, күтіп отыратын кісі болса — болғаны. Мүліктің ендігі иесі — кішкене Жәмилә. Сондықтан әзірше қай жолмен болса да ізденіп отырып, үй мен мүлікті Жәмиләнің атына аудартып алу керек! — деп сөз байласты. Осымен үй ішінің кеңесі бітті.

Елде қалған Әміре, Қамария осы сөзді байлау ғылып ұстап қалды. Қадиша мен Жұмағұл қалаға барған соң ізденбекші болып жүріп кетті. Аз күндер өтті. Қырдағы сейілден қайтқан екі жас қаладағы құрбы-құрдас, ағайын-туысқан ортасына қайта келді. Сағынған қайын жұрт жолаушыларды қуаньшпен қарсы алды. Қадишаның төркініне түсті. Қадиша мен Жұмағұл қаладағы таныстарының хал-жайларын сұрасып білді.

Тағдырдың тұтқынына түскен қаралы кемпір де Мақсұттың орнында әлі күнге қалқып отыр

екен. Оның да жай-жапсарына әбден қанысты. Кемпірді Қадиша тастап кеткен соң, жар дегенде жалғыз жақыны — бір ақсақ бауыры бар екен: соны қасына алып қолғанат қылып, қайғылы өмірінің ақырғы күндерін баяғыша бірқалыпты жылаумен өткізіп отыр екен. “Жұмағұлдар келді” дегенді естіген күні түні бойы үйінде шамын өшірмей зарлап отырып, таңды көзімен атқызыпты. Қадиша келгеннен кейін, Жәмиләні көтеріп барып кемпірдің үйіне кіріп шықты. Барған жерде кемпірдің зар қағып жылағаны, Жәмиләні баурына тығып, құшақтап қысып, Максұтты жоқтағаны Қадишаның қатып қалған көңілін жібіте алған жоқ. Оның бұл үйде көп отыруға іші пысып, кемпірден тез жалығып, үйіне қайтқысы келді. Сондықтан аз отырған соң баласын көтеріп қайтып келді. Қондыбай Жұмағұл келген соң:

— Енді уақытты босқа өткізбей, таныс жолдас-тарыңа сөйлесіп, ана дүниелерінді жиып алыңдар! — деп ақыл берді.

Сонымен Жұмағұл мен Қадиша іске кірісті. Бұлар әр жерге барып сұрастырып ізденіп жүріп, аяғында оқу бөлімінің жанында жас баланың қамын жейтін кеңсені тауып алып, соған арыз кіргізді. Кеңсе қызметкерін жаңылдырып, тез миландыру үшін Жұмағұл бір жайды кептіріп, екінші жайды шөмейте сөйлеп, есебін тауып жүр. Ақыры, бұл кеңсе Қадишаның арызын қарастырып, аяғында, Максұттан қалған дүние-мүліктің бәрін де “жас баласы — Жәмиләға ауысады, содан басқа ие жоқ, ол ержеткенше “опекун” Жұмағұл болады” деп бұйрық берді. Қадиша мен Жұмағұлға бұл жұмыстың түсында өзге жолдас-

---

тарымен бірге көмекші болған Ақтай еді. Ол Жұмағұлмен бар сыры, барлық ісі аралас болғандықтан, енді бұлардың бай болып қатарға кіруіне тілеулестігін көрсете бастады.

Ақтай, бір уақытта Қадишаны Жұмағұл алуға өзі тілеулес болса да, жаздыгүні қырдан келген ағасынан: “- Қондыбайдың қызынан артық кімді алушы едің? Соны алып мал-мүлкіне ие болмай, бос сандалып жүрсің. Есеп білмейсің! Сенен Жұмағұл озып кетті...” – деген сөгіс естіген уақытта шынымен өкінгендей де болып еді. Бірақ уақыт өтіп, іс орайлы көзінен кетіп қалғандықтан, енді өзіне Жұмағұлдарға тілеулестікті лайық көрген. Кәзіргі уақытта аналарға көмекші болуының себебі сол еді.

Қадиша оқу бөлімінің жоғарыда айтылған бұйрықты алып келген соң, кемпірге Қондыбай кісі салып:

– Құдайдың уақыты осы. Жалғыз өзі бір үйде құлазып отырғаны лайық емес. Ана үй-мүлкін Жұмағұл мен Жәмиләнің атына жазғызып, өзі солардың қолына кірсін! – деді.

Кемпір бұл сөздерді естігенде басына Мақсұттың өлімімен тең қабат қаза келгендей болып, аузы күбірлеп жалбарынып, жағасын ұстады. Баласы өлгеннен бері қарай бір күн болмаса, бір күн көремін-ау деген зорлық, жетімдік жаңа ғана көз алдына бетпе-бет келгендей болды.

Бірақ Қондыбайдың сөзін әкеліп отырған Дүйсен бұның қайғысын ұқпайтын сияқты. Сол, түрін байқаған соң, кемпір бар қуатын жиып алып:

– Мен баламнан, кешегі байымнан, арғы ата-бабамнан қалған мүлікті – туған емес, туысқан

емес, дүспан болып отырған Жұмағұлға неге беремін? Менің балам жоқ болса да, ағайыным бар, Жұмағұл сияқты жатқа кеткенше, соларға кетсін! Ырзалығыммен бір сабақ жіп бермеймін. Қурап қалған сорлы кемпірге зорлық қылмақ болып-сыңдар ғой, көптіктерінді істей беріңдер! — деп, Дүйсенді үйіне қайырды. Бірақ Қадишаның ұлықсат әкеп отырған бұйрығын естіген соң, және өзінің көмексіз жалғыздығын ойлаған сайын, кемпір есінен адаса бастады. Көріне зорлық-қиянатты сезіп тұрса да, не амал ғыларын білмеді. Аяғында құдайға жылап- жалбарының; “ah” ұрып отырғанда, есіне баласының бұрынғы жолдасы Мейірхан түсті. Сол күні қасына ақсақ бауырын ертіп алып, кемпір Мейірханға келді, жылады. Бәрін айтты. Қадишаның қалған есесі жоқ, Жұмағұлға тиерде төркінінен әкелген барлық мүлкін алып кеткенін де түгел айтты. Баласының достығы үшін жалбарынып, Мейірханнан ақ ісіне көмек сұрады. Зорлықтан қорға деп тілек қылды. Мейірхан дағдылы көңілшектігі ұстап, кемпірдің сөзіне ергендей болды. Зорлыққа ара түсуге уәде қылып, ерте Жұмағұлмен де, басқалармен де сөйлеспекші болды. Кемпір жетімсіреген көңіліне болымсыз сүйеу алғандай болып үйіне қайтты.

Ертеңіне Мейірхан Жұмағұлға жолығып:

— Шіркін, адамшылық қарызы деген бар емес пе? “Оқыған” деген атың қайда?! Пысық жігіт болдың, тегін қатын алдың, үйінен әкелген мүлкін алдың. Өзің де кедей емессің, қатыныңның төркіні — қаланың үлкен байы. Кішкентай қыздың шығынын көтере алмаймын дедің бе? Неменесіне өлгелі отырған кемпірді жылатып,

---

кешегі жолдасын – Мақсұттың аруағын күні-ренттің? – деді.

Жұмағұл бұл сөздің бәрін Мейірханның іші тарлықпен, қызғаншақтықпен айтып тұрған сөзі деп санады.

– Бұл жұмысты істеп жүрген мен емес, Қадіша. Мен оны тоқтата алмаймын. Және мұндай болымсыз жұмыс үшін арам дейтін болсаң, айттып қой, сені біз сынайтын да кезек келер! – деп қыр көрсетті. “Оқыған азамат”, “жаңа адам” дегені тек оқыған бай, арсыз дүниеқоңыз екенін жаңа ұққан Мейірхан қатты ширығып:

– Байдың баласысың, бай жесірдің байысың, бай қайынға күйеусің... Оқығаныңа емес, тоқығаныңа бақтың ба? Жыланға түк біткен сайын қалтырайды деп, байыған сайын араның ашылып, жұтпақсың ба зарлыны?! Қақаларсың әлі-ақ!.. – деп салды.

Мейірханның бұл сөзі де Жұмағұлға қонған жоқ. Ол “заң бойынша” іс қылатын болды. Мейірхан сұлдері құрып, жолдасынан түршігіп түніліп қала берді. Бұл әңгіменің артынан Жұмағұл, Ақтайлар сол күні-ақ “Мейірхан қызғаншақтық қылып жүр” деп, сөзге таңа бастады. Кемпір Жұмағұлдың ниеттерін естіген соң, бірекі күннің ішінде күйікті ойдың салмағынан езіліп бөлекше ауруға ұрынды. Есі ауып қалып, шата-сып сандырақтайтын әдет пайда болды. Әншейіндегі момын жүзіне бұл күнге шейін көрінбеген ашу шыққандай болып, көзі ылғи бірақ жерге қадалып, бет ажары суықтанып, қайта-қайта орнынан ата жүгіріп, үй ішіндегі әрнәрсені ұстап:

— Бермеймін, бауыздап кет мені... Ертең... кетемін... Мақсұтыма... апарып беремін! — деп жұлқынып, әрнәрсені бауырына тығып, арпалысып шатаса берді.

Сол күні кешке кемпірдің дүниені бермеймін деген сөзін естіген Жұмағұл қолындағы бұйрық қағазды милицияға алып барып, содан үш солдат алып, Мақсұттың үйіндегі нәрселерді алуға кемпірдікіне келді.

Кемпірдің шатынап, бұзылып отырған көзі мылтық ұстап келіп тұрған солдаттарға түскенде: орнынан жылдам тұрып, ақырын тәлтіректеп барып, әлі кеткен қолдарымен төсектің басынан ұстап:

— Бермеймін... Өлтір... Өлтіріп кет... Өлдім... Мақсұт... құтқар! — деп сылқ етіп шалқасынан жығылып қалды. Жұмағұлдар төрге шығып, бұның қасына келгенде: кемпір бойы сіресіп, көзі жұмылып, жақтары тістесіп үзіліп барады екен.

Тағы бірер секөнт өткенде кемпір демі бітіп үзілді.

Жұмағұл, Қадишаның мұраты орнына келді...

ҚЫР ҒҢГІМЕЛЕРІ

1. *Сыбанның моласында*

Ел Көксенгірдің күнгеіінде. Жайлауда жиын отырған көп ауылдың кешкі жылқылары суға келіп шығып, алды өріске кетіп бара жатқан мезгіл еді. Жаңа жамыраған қойлар дүниені у-шу қылып мазаны кетірген соң, біз ауыл иесі Жортар ақсақалмен әңгімелесіп, құдықтың желке жағындағы тастақ төбенің басына таман аяндап келе жаттық.

Оңтүстік жақ жазықта жапырлап отырған көп ауыл айналасында шұбыртып қыбырлап жүрген малдарымен бірқалыпты жасыл даланың түсін түрлендіріп, көз қуантып тұр.

Көк жиектен асып бара жатқан күн ақырғы алтынды шұғласымен далаға көрікті нұрын төгіп, ауылдың кешкі қызулы өмірін қызықтандырып тұрғандай. Төбенің басына таман көтерілген сайын, біздің көз алдымыздағы көрініс суреттің ауданы кеңейіп, қыр өмірі өзінің ең дырдулы шағын көзге көрсеткендей болды.

Даладағы мөлдір таза ауадан, сүйкімді суреттен көңілге белгісіз бір үміт кіргендей болады, хиял кезеді. Көңілдің осы шағына не үйлесер еді деп ойлап келе жатқанда, көңліме бұрыннан есте жүрген бір нәрсе түсті. Ол — қасымда келе жатқан Жортар ақсақалдың ерте замандары басынан кешірген бір әңгімесін тындау еді. Жортар жас шағында осы ортаның айдынды қолбасы, батыры болған. Ол кезде маңайдағы ел атағынан шошитын. Тыным-тыныштықты білмеген; барымта, соғыс десе — алағызып қолды-аяққа тұрмайтын

қызулы жас болыпты. Жортар мықтылық, батырлығының үстіне, ауызға ілінген найзагер болды десетін. Бұл сыпаттың бәрін мен бұрыннан естігенімнің үстіне, сол батырдың шал болып қартайған түсін көргенде, ұзақтап алысқа кеткен ескі күннің көмескі түсі елестегендей еді. Сүйекті зор денесі апсағайланып, үлкен басы, келбетті түсі салқын сабырмен маңғазданып туыстары ірілігін бір көрген кісіге де білдіргендей. Көп бейнет, көп жылдардың ізіндей болып, бетіне түскен қатпарлы терең әжімдері ескі тентек күндердің таңбасы сияқтанады.

Ұзақ жолда ыстық күннен оңғандай болып сарғыш тартқан отты көздері, үлкен құлак, кесек мұрны бұл адамды ескіліктің тірі қалған белгісіндей көрсетеді, Жортар ескіні шын сарқыты деседі. Қасымыздағы екі-үш кісімен дөң басына келіп отырған соң, көңілге алған тілекті айттық.

Аксақал басында әдепті жылы шыраймен: қарағым, көрінгеннің көбі көмескі тартып ұмытылып қалды қош, — еске түседі деймісің? — деп аз отырды. Артынан қасымызда отырған Құдайберген аксақал: “Айтып бер бір әңгіменді балаларға, енді бізге әңгіме айт, көнбей басқа не қалды?” — деп күлген соң, Жортар аксақал бар әңгімесін айтпақшы болды, Батырдың ұғымды шешен тілмен айтқан әңгімесі мынау еді:

— Сендерге мен көрген соғысымды, ұрыс, төбелесімді айтпай-ақ қояйын, — деп бастап келе жатып, сары шақшасын суырып: — Өзімнің бір қатты қорыққан жерім болды, соны айтайын, — деді.

Біз тыңдауға ыңғайланып, батырдың салқын жүзіне телміріп: “Айтыңыз, айтыңыз!” — дедік.

– Өздеріңдей жас шағым еді – құлағы көрініп, аты естілген пәле болса, іздеп барып соқтығатұғын. Ол кезде “көп қолмен” көшкен елдей шұбатылып кім жүреді дейсің? Ұзақ жорық болса да, көбінше жалғыз-жалғыз аттанатұғынбыз. Аз жүрсек – ай жүреміз, апта жүреміз кейде талай айға шейін жоғалып та кетуші едік. Жортуылға шыққанда көбінесе баратынымыз – Керей болатын. Тарбағатайдан асып барып, Қара Керейді, Семіз Найман – Мұрынды торимыз.

Бір жыл күздігүні сол жаққа қарай аттандым. Қарашаның кезі еді. Өрге қарай жүріп, Сыбанның ішіне жеткенімде сол елдің бір Төбет деген батыры есіме түсті. Менімен кездесуге ізденіп жүр дегенді алдында естігем;

Далада ұзақ жүріп еріккен соң, қалап шыққан жауым ол болмаса да, бір шайқасып кетпек болып, бір түнде соның аулының тұсына келдім.

Сол жылы күз жаңбырлы болған. Түстен бері қарай бір мазасыз жауын дамыл алмай құйып тұрған. Кеш батқан соң күн ашыла ма деп едім – ашылмады. Оның үстіне бір қара суық жел шығып, гуілдеп соғып, мазаны кетіре бастады. Түн көзге түртіп алса – көрінбейтін тастай қараңғы еді.

Бірақ бір қасиетім – қысқы ат құлағы көрінбейтін ақ боранда, жазғы тұнжыраған меңреу қара түнде адасу дегенді білмеуші едім. Іздеген Төбеттің аулының тұсына дәл келген екем. Аласұрып ұйтқып соғып тұрған жел даусымен бірге сол жел жағымда алыста жатқан қалың жылқының сарынын естідім.

Астымда есік пен төрдей ақ боз атым бар. Өзі алысшыл, төкпеттеп шабатын мықты жылқы еді.

Шуу деп салғанда кібіртіктеп шаба алмайтын. Әрберден соң, ұшқыр жылқының бәрі жетпеуші еді. Әлгі атым қатты жаңбырдан жиреніп, жөндеп жүрмей, ығысып келе жатыр еді. Бір мезгілде оскырып тұра қалды. Аттын жалына жатып қарасам, — алдымда бір қарайған түр екен. Біраз жүріп қасына келдім, қарасам — төрт құлақты бейіт.

Бір Сыбанның моласы болса керек. Әлгіге келгенде өзімнен, бір жағынан, суық жел өтіп; бір жағынан, су өткен соң, жаңбыр айыққанша осында тұра тұрайын, күн ашылған соң, Төбетті тауып алармын деп аттан түстім де, жетектеп бейіттің, аузына әкеліп, ыққа қойдым.

Шылбырды беліме байлап, өзім моланың ішіне кіріп, төрдегі бір бұрышына барып отырдым. Бейіттің іші тастай қараңғы: көзге түк көрінбейді. Жел гуілдеп соғып тұр. Жаңбыр да басылмайды: сытырлай жауып тұр. Бейіттің ішінде біраз отырып бойым жылынған соң, қамшымды жерге тіреп, соған екі қолыммен сүйеніп, басымды қойып отыр едім — қалғып кетіппін.

Алдында бейіттің іші тіпті қап-қараңғы болып, көрдей азынап тұрған соң, алғашқы кірген жерде кішкене етім сескеніп еді. Артынан көзіме бөтен ешнәрсе көрінбеген соң, тынышталып отырдым. Бұрын әркім сондай кезде бейітті жерде жын-пері, жезтырнақ дегендер кездеседі дейтұғын.

Бірақ ол жерде бұның ешбірін де ойыма алған жоқпын. Сөйтіп отырып көзім ілініп кеткен екен — бір мезгілде маған қарсы бір бұрышта бір нәрсе тырс еткендей болып еді, қап-қараңғы меңреу болып тұрған бейіттің іші жарқырап кеткен

сияқтанды. Өзім ондайда сергек ұйықтаушы едім, көзімді ашып алғанда ұйқым шайдай ашылып кетті.

Әлгінің не пәле екенін біле алмадым, жүрегіме корқыныш кіре бастады. Бір — ойдан, бұл мені айналдырып жүрген шайтан ғой деп ішімнен білген дұғамның бәрін оқып отырмын. Дыбыс шыққан жаққа барып, жөнін білуге де дәтім шыдамады. Төменшіктеп бұққандай болып, көзімнің астымен қарап едім, — қараңғы бұрышта бір тіпті үлкен нәрсенін қарауытқан нобайы көрінген сияқтанды.

Бұрынғыдан да шошынып, не қыларымды білмей, отырып қалдым. Сол күйде бір азғантай отырған соң, бір мезгілде әлгі тырс еткен дыбыс тағы шықты. Бейіттің іші әлгіден де жарық болып кетіп артынан бәсендегендей болды. Алғашқы кезде қарауға дәтім шыдамай бұғып қалып, артынан бәсендеген соң, сол жаққа көзім түсіп кетіп еді: құдай көрсетпесін — көзіме өзінің бұрын түсін көрмеген, атын естімеген бір пәле көрінді.

Алғашқы көрген кезде “жалмауыз” дедім. Нобайы адамға ұксамайды. Қап-қара, тырдай жалаңаш. Бойы еңгезердей үлкен, биіктігі кісі бойы — қолсұғымдай, шашы бүркырап тұр. Көзіме түскен әсіресе қорқынышты жері — аузы. Ырсиып от болып, тістері ақсиып сойдиып тұр екен. Аузынан кәдімгідей от бүркіп тұр.

Әуелгі қараған жерде өзге ешбір жері көрінбейді. Қараңғы бұрышта қып-қызыл от болып жанып тұрған ырсиған ауыз, ақсиған тіс қана көрінгендей болды. “Жалмауыз, не айдаһардың аузы” дедім.

Зәрем кетіп қалды. Сөздің шыны керек, тұрайын десем, буынымды баса алатын емеспін. Тағы екі рет тырс етіп, жарқ-жарқ етті. Бір жолда ақырын қарап едім, тағы да от болып тұрған ауызды көрдім.

Енді ол жаққа қараудан қалдым. Жердің тесігі болса, кіргендей боп басым төмен тұқырып өзім бұғып, бір орнымда қатып қаппын: қозғаларға шамам жоқ. Қашан келіп бассалар екен деп, құр сүлдем отыр. Атым әуелгі жарық шыққанда ішін тартып оsqырып, атқып жөнелгенде шылбырды үзіп кетіп қалған.

Ойлап отырғаным ат емес. Қарудан найза мен шокпарым бар еді. Оның екеуін де, бейітке кірерімде, сыртқа сүйеп қойып кеткем. Жалғыз ғана семсерім бар еді – ол ішімде, қында болатын. Енді соны алуға да дәрменім келмеді. Қыбыр етіп қозғалсам – бассалатын сияқты қорқып отырмын.

Уақыт сонда түн ортасының мезгілі ғана еді. Жел бұрынғыдай алай-түлей болып соғып тұр. Күн ашылған жоқ, жаңбыр да шелектеп құйғандай болып, сабалап жауып тұр. Әлгі бәленің түсін көрген сайын: “өлген жерім осы ғой”, жапантүзде бір айдаладағы моланың ішінде қаңғырып өлуге жазған екен ғой”, – деп отырдым.

Сөйтіп зәрем кетіп отырғанда: әлгі нәрсе қыбырлап, маған қарай қозғалғандай болды. Қарауға дәрмен жоқ. Бір суық пәле келе жатқанын тек денем сезді. Иманымды айта бастадым. Бір мезгілде: тырс еткізіп дүниені жап-жарық қып жіберіп, қараңғыда құтырғандай қатты дауыспен ақырып келіп, иығымнан бассалды.

Еңгезердей, қап-қара болып үстіме төніп келе жатқанда, өзіме қарай созылып келе жатқан қол-

---

дарына көзім түсіп еді. Қолдарының ұзын салалы қап-қара саусақтары бүркіттің тұяқтарындай болып бүрісіп, тырысып, сіңірі тартылғандай көрінеді. Қапқалы келе жатқан қасқырдың аузындай ырсиып ашылған шеңгел түйіліп келе жатыр екен. Үстіме аюша ақырып келіп қона түскенде, сол шеңгелімен сүйектерімді уатады ғой деп отыр едім, жоқ — олай тимеді, тегеуріні қатты болса да, қолы адамның қолы сияқты, иығымнан басып келіп, жұлқып сүйреп, әмірлі дауыспен ақырын:

— Киіміңді тастап көрге кір — сен өлдің! — деді. Даусы кісінің даусы екеніне әбден көзім жетті. Сонан соң жүрегім орныға бастады. Сүйреуге айналғанда, екі қолынан ұстап, алыса түрегеліп:

— Мен киімімді тастағанда, сен киетін шығарсың!? Мен туғанда да шешем еркек бала таптым деп қалжа жеген, құдай-ақ та! — деп жағаласа кеттім. Мұнан кейін оның да, менің де үнім өшті. Қараңғы бейіттің ішінде екеуміз шаппашап келіп қапсыра құшақтасып, таласқан екі аюдай үн-түн жоқ сіресіп, қатып қалдық.

О да қысты, мен де қыстым; жалаңаш еті басында ұстауға ыңғайсыз болып еді, құшақтап алған соң, жақсы болды. Аздан соң ышқынып келіп, опыр-топыр болып, кезекпе-кезек қайрат қылып алысып кеттік. Байқауымша күші маған соншалық басым көрінбейді. Бір мезгілде қуатымды әбден жиып, жүрегімді тоқтатып алып, тік көтеріп алып, жерге қойып келіп жіберіп, кеудесіне мініп алдым. Өзіме-өзім сүйсінуім әлей болды! Бағанадан қорқытқанның ызасы үшін: бір қолыммен

кеңірдегін қысып, қылғындырып, бір қолыммен өкпеден қойып-қойып жіберіп, семсеріме ұмтылдым. Оны жан дәрмен суырып алып, қайнаған ашумен бауыздап жібергелі тамағына алып барғанымда, қараңғы түнде жарқ еткен семсерді көріп:

– Ой, сен Жортармысың? Жұдырығыңнан таныдым ғой! – дегені.

Сол арада даусынан мен де тани кетіп, – семсерімді тастай бердім. Тоғай бойындағы Бура – Алтаяқ деген батыр екен. Бұрын жорықта кездесіп бір бақырдан дәм татысқан тату едік. Бағанадан бері қорқып отырған тажалым сол болып шыққаны!

Сөйтсем ол Сыбанды тори келіп, біргүні күндіз елсіз таудың ішінде қарауылсыз бейғам жатқанда, Төбет келіп түсіріп алған екен. Соның қолында бір айдай тұтқында жатып, нақ сол күні түнде қашып шыққан екен. Түн суық жауынды болған соң, киімі нашар, топыл, әдейі бейітті пана ғыла келіпті. Мен келген соң, құдай бір жұмсақ жемді берді деп күш жұмсап айламен алмақ болып, барлық киімін тастай қойыпты. Бойында қару жоқ. Жалғыз бұйымы: елінен алып шыққан бір сауыт сіріңкесі бар екен. Әлгі бағана тырс етіп, жап-жарық боп кететін уақытта, соны шағып жіберіп, отымен аузына тығып үрлей қояды екен. Менің зәремді кетіріп жүрген ырсиған ауыз сол сіріңкенің кеселінен болып түр екен. Ол күнде сіріңке қуды кім білген? От керек болса, – шақпақ қуды тұтатып алып, жаға қоятынбыз. Сөйтіп мені қорқытып жүрген – жаман сіріңке болып шыққаны деп, ақсақал мәз болып күлді, әңгімесін тоқтатты.

---

2. Текшенің бауырында

Бір жылы июльдің аяқ шенінде жайлауда отырған қалың елден түс ауа шығып, қалаға қарай бес кісі келе жаттық. Бәріміз де салт аттымыз. Қала біздің елдің жайлауынан үш күншілік жерде-тін, ішіміздегі үлкеніміз Сүлеймен мен сол кісінің замандасы Қали еді. Бұл екеуі бір ауылнай елдің жер жайындағы приговорын алып, қалаға арыз бергелі бара жатқан. Біз екі жігіт оқуға келеміз. Бесінші жігіт Бейсембай, бәріміздің атқосшымыз еді.

Ауылдан аттанарда біз тез кетіп қалуға елді қимай, оны-мұныға бөгеліп, ақсақалдардың жүрейік деген мезгілінен кеш шығып едік. Өзіміздің ауылдан шығып алған соң, Сүлеймен ақсақал:

— Бүгін кешке таудың күнгейінде отырған елдің біріне барып түсіп, ас ішіп алып, түн қатып жүріп кетеміз; түнде жүріп таудан асып алған соң, аржағындағы жолдың қиындығы болмайды. Ертең күн қызғанша ойдағы елге де барып қаламыз. Түнде жүрген жүріс адамға да, атқа да жеңіл болады, — деп жол туралы өзінің істеген байлауын бізге білдірді.

Біз үндемей көндік. Бізге ауылдан шығып кеткен соң, қалай жүрсек те — бәрібір сияктанып еді. Оның үстіне тау ішімен жарық айлы түнде жүру өз бетінде бір кепілді жүріс болатындай көрінді.

Сол бетпен ымырт жабылып бара жатқанда қалың таудың күнгейінде отырған үш-төрт ауылға келіп, соның біріне түстік. Ақсақалдар күні бойы

үй иесімен әңгімелесіп отырды. Біз шай ішіп алған соң, түнқатардың алдында ұйықтап алмақ болып жатып қалдық. Бірақ көпке шейін ұйқы келмеді. Көз алдымнан бүгін шыққан ауылдың жаз бойғы қызығы, жайлаудағы өмірдің көз көрген көп желігі, рақаты бірінен соң бірі келіп елестеп, ұйқы бермеді. Ақырында, талып шаршағандай болып, ұйықтап кеттім.

Біз оянғанда етті жасап, алдымызға әкеп қойған екен. Үйдің іші ала-көлеңке, жеке жаққан шам жоқ, жарық қып тұрған – қазан-ошақ астындағы тезектің оты. Бұл кейде өшуге айналып бәсеңдеп, кейде жалыны үлкейіп лаулап, жарқырап кетеді.

Үй іші оттың күйіне қарап: біресе – қоңырқай тартып, қарауытып көлеңкеге айналады; біресе – түсі жадырап күлгендей болып көңілденеді.

Шала ұйықтағандықтан, мең-зең болып бойды көтере алмай, ұйқылы көзбен отырып тамақ ішіп алған соң, өзімізді-өзіміз зорлықпен сергітіп, атқа міндік.

Кештен бері отта тынығып, белі көтеріліп қалған аттар, түнгі жүріске өте көңілді сияқтанды. Ығысып, жіті жүріп, қатты аяндап есіп келе жатыр. Ат үсті алғашқы мінген жерде өзінің көңілді желігімен ұйқыны ашып жібергендей болды.

Бүгінгі түн жарық, айлы. Қалғып қана тыныс алған майда түн еді. Кепілге әлдеқайда: тоғайлы, ұйқылы, маужыраған сайда күбірлеп сөйлеп, сүлдер құрып, үзіліп тұрған кездерді еске түсіргендей еді. Түн сондайлық өзгеше демалыстың, жанды сағаттың түні еді-ау! Шіркін, құрбының сондағы тілі тәтті еді-ау! – деген әлсіз арман ойға леп-леп ұрады.

Ауылдан шығып біраз жүрген соң, тау ішіне кірдік.

Біз жағалап келе жатқан жіңішке өзен кейде жағасы ұсақ тоғайлы болып, кейде қалың шалғынды болып, иіріліп, көлденең таудың ішін жарып өтуші еді. Соның жағасындағы жалғызаяқ жолмен бірде шұбырып, бірде қатар жүріп келе жаттық. Жанымызда жіңішке өзен сылдыр қағып, жас жыланша сумандап, нәзік тілмен бір нәрсені былдырлап айтқандай болып, еріп келе жатты. Кей жерде суы кеңейіп алаңға шығып, ай сөулесімен ақ беті жарқырап күлгендей болады. Кей жерде күлкілі жүзі өзгеріп, қоңырқай тартады.

Елсіз шын ұлы таудың іші жым-жырт. Өзеннің бірсыдырғы сыбырынан басқа, дүниедегі ұйқы тыныштығын бұзған ешбір естілген дыбыс жоқ.

Тау ішімен өзенді өрлеп көп уақыт жүрдік. Сай мен өзен тау ішінен мүйіс жасап иіріліп бұралған сайын көз алдымызға жаңа сурет, жаңа көрік көрініп отырды. Жалғыз-ақ анда-санда әлдеқайда тау астында жүрген түн құстарының бірқалыпты қатты дауыспен, жүргіншіні шошытқандай болып, қылғынып айтып қалған сұңқылы естіледі. Кейбіреулері қарауытқан ұйқылы қанаттарын жалпылдатып қағып, мезгіл-мезгіл біздің үстімізден өтіп кетіп жатты.

Уақыт түн ортасынан өтіп, таңға жеңіл бір ұйқының шамасындай қалғанда, таудың тең жартысынан өттік. Алдымызда Қоянды тауының ең үлкен — биігі — Текшенің қара қошқылданған биік басы көрінді.

Жүретін жолдың азайғанына бәріміз де көтеріліп, серги бастадық. Қатарымызда келе жатқан

Сүлеймен ақсақал Текшенің басын көргенде есіне бір әңгіме түскендей болып, бізге бұрылып қарап:

— Балалар, жолдың өзі де қысқарып қалды, сендердің ұйқыларың да келген шығар: мен жол қысқарту үшін бір әңгіме айтайын, — деді.

Біз ықыласпен тындайтындығымызды білдірдік.

Сүлеймен ақсақал жас кезінде елдегі көп құрбыларының әуеніне кіріп, ұрлық қылған еді. Ол кезде алысқа топтанып аттанып, бейнетті қиын жол көріп, соғыста болу ескі батырлықтың сарқытындай көрініп, ел ішінде қолы бос жүріп желік іздеген бозбалаға ең қызықты істің біріндей болыпты, тіпті жауынгерлік, өнерлік саналыпты.

Сүлеймен сол ретпен неше жылдай аты шыққан тынымсыз ұры болып жүріп, артынан тоқтатқан екен.

Біз әңгімесін құтан келе жатқанда, ақсақал насыбайын баптап иіскеп алып.

— Мынау көрініп тұрған Текшенің биігін көрген сайын, жас күнімізде істеген бір тентектік еске түседі.

Көп заман болды. Жылында, кем болса, екі-үш рет топтанып аттанушы едік. Ол күндегі қолбасы Жобалай батыр болатын. Атағы шығып жүрген кезі. Жасы сонда 30-35-тің шамасында. Аттанарда бізге астыртын хабар жібереді: “пәленше күні аттансын, пәлен жерде табысамыз”, — деп. Айтқан күнінде, хабарын екі қылмай, қуанып аттанамыз. Сонан соң қалыс елге кетіп, бір ай, жарты ай жүріп қайтатынбыз.

Бір күні ел жайлауда еді. Бөйгі торы ат деген атым бар. — Соны әбден мейіздей қылып — қаты-

---

рып алған кезім еді. Кешке жақын өлгіні суарып, “енді бір қызығын көрсем-ау” деп тұр едім. Құдық басына бір жігіт келіп, Жобалайдан хабар әкелді. “Бүгін түнде неқылса да Текшенің баурына жетсін. Өзге жұрт сол жерге жиылды. Ертең кездесетін бір жау бар!” — депті.

Ауылдың үлкендері көрсе, жібермейді. Әкемнің дәулеті сол күнде де мол болатын. Сондықтан менің үрлық қылғанымды барлық ағайын-туысқан итін етінен жек көретін. Ұрланып жөнелдім. Болжал жерге жеттім. Жете бере өуелі бір иекартпа кезең бар еді — соған шыға келсем; аттарына өре салып қоя беріп, карауылсыз дәнеңесіз, қаннен-қаперсіз жатыр. Көп кісі жиылып қалған екен. Сонан бұларды бір қорқытайын деп: кикү салып, “қапта-қапта!” деп, тиіп кеттім. Аттары үркіп, жосып, шығып кетті. Бірталайы есі шығып бұғып қалды. Келе араласып, бір екеуін төбеден сойылмен нұқып “бас көзді!” — деп жүр едім. Ешқайсысы мені таныған жоқ. Бір мезгілде артыма қарасам: жалаң аяқ, жалаң бас, қолында басы шәугімдей ұзын қайын шокпары бар Жобалай:

— Уә, кәпір-ай, жасанып жатқан топқа жалғыз шабатын сен — Жобалай шығарсың! — деп келіп қалыпты.

Сонан соң мынау бір жерімді ұсатады екен деп шошып кетіп, бетіне карап күліп жібергенім. Тани кетті. Бәрі де тұрды, жиылып әңгімеге кірістік: қайда барамыз, не істейміз дестік.

Жобалай жайды ұқтырды. Соның алдында бәріміз бірдей кіжініп, өштеніп жүрген жеріміз — Найман ішінде бір Мырзатай дегеннің аулы

болатын. — Жазғытұрым сол ауылдың үстімен аржағындағы Керейге Жобалайдың інісі Сыпатай қасында екі жолдасымен аттанып бара жатқанда далада ұстап алып тонап, өлімші қылып сабап, содан бір ай дегенде зорға келген.

Қасындағы жолдастары қашып кетіп, өзін таудың ішінде елсізде сабап-сабап мыжғылап, өлуге айналған соң: “енді бұл өлді” — деп, бір таска тығып кеткен. Артынан бес-алты күннен соң тағы сол жолмен бара жатқан біздің елдің бес-алты кісісі әлгі тастың тұсынан өтіп бара жатқанда ыңырсыған дыбыс естіп, тауып әкелген.

Содан екі айдай қалжа жеп емденіп, зорға дегенде үйге таяқпен кіріп-шығатын болып, ауылда жатқан. Біз сол үшін Найманға кектеніп, “енді қалай өш аламыз?” деп, тісімізді қайрап жүргеміз.

“Жақында Жобалай сол оймен жүргенде бір хабар алыпты: Мырзатай аулының бір мырзасының ойдағы бір Матайда қалыңдығы болады екен. Соны көп жасау жабдықпен ұзатып алып келе жатыр. Бір-екі күнде біздің елдің тұсымен өтеді”, — депті.

Бізді Жобалай сол үшін жиған екен. Сол хабарды естіген соң, бәріміз де қуанып кеттік. “Енді қашан соқтығар екенбіз?” — деп асырып, шиыршық аттық.

Сонан ақылдасып алып, оларды тоспақ жеріміз — Төбеттің Қызылы болсын деп, соған қарай бет алып жүріп кеттік. Түс ауа сонда келіп орнадық. Төбеттің Қызылынан бір шақырымдай жерде үлкен кара жол бар, Наймандар сонымен жүрмекші. Маңайда ұшқан құстан басқа дым жоқ.

Құланелсіз. Екі кісіні кезекпе-кезек қарауылға қойып өзіміз етектегі бұлақтың басына келіп, ас істеп ішіп жаттық.

Сонымен кеш батты. Екінді мен ақшамның арасы еді. “Келмеді ғой” деп бәріміз де көңілсіз тартып отырғанымызда биіктің басында қарауылда қарап отырған кісіміз қолын бұлғаң еткізіп хабар қылды.

Атқа тұра-тұра жүгірістік. Бәрі де ерттеулі, өресімен жүрген. Келіп әп-сәттің арасында мініп-мініп алдық. Санымыз сонда жиырма шақты. Тура бір қолмыз.

Сол арада қарауылда отырған кісіміздің біреуі келді: – Құда-құдағилардың жиырма қаралы кісісі топталып келе жатыр. Бүгін Қызылбұлаққа қонатын түрі бар, енді тосып алындар, – деді.

Бұл жолда Төбеттің Қызылы деген биік жүргіншілердің бәріне белгілі хауіпті жер болатын. Бұлар сондықтан топтанып келе жатқан ғой. Көптігіне де сеніп келе жатқан шығар дестік.

Бірақ елсіз жерде, иен далада болған соң бұларды ала алмаймыз деген күдік көңілімізге титтей де келген жоқ. Аяғында, күн батып, көз байлануға тақалғанда жүргіншілер біздің қатарымызға келді.

Сонан сол Төбеттің Қызылынан қара жолға қарай шұбатылып баратын бір ұсақ адыр бар еді, соның қабатымен алдын ала салдық, Адырдың шеті тақ қара жолға барып бітуші еді.

Сол жерге келіп: балта сабы екі кезеңнің түбінде қақ бөлініп тұра қалдық. Түрлерімізден адам шошығандай болып кеткен екенбіз: тымақтың құлағын тегіс жымыра байлап алғанбыз;

өңіміз сүп-сүр; қолда — бір-бір шашақты найза, қара сойыл, ұзын айбалта. Азғантай уақыт қана тостық. Бір мезгілде кәдімгі көшкен елдей ырғалып-жырғалып жайымен келе жатқан қыз-келіншек, бозбалалар. Дөң астында тұрып, екі қыздың қосылып салып келе жатқан әнін де естідік.

Сонан әбден жақындап, екі-үш арқан бойындай ғана жер қалғанда, — қиқуды салып, ағашты қағыстырып сатырлатып келіп, тиіп кеп кеттік.

Жер де айқай, көк те айқай болды. Жүргіншілер жер астынан шыққандай болып самсаған сары қол қаптап қоя берген соң, есі шығып кетті. Қашуға да шамасы келмеді. Келе араласқанда топырлатып түсіре бастадық. Қару жоқ, сасқалақтап жүргенде бір-екеуінің қолына ғана ағаш түскен екен — қарсылық көрсеткен солар болды. Оның біреуі қыздың жас бауыры екен. Біз өзгесімен айналысып жүргенде, жанды бермек оңай ма, қалыңдық пен құдағидың айналасына келген кісіден төрт-бес кісімізді түсіріп тастапты.

Аяғында, өзгесінің бәрі құлаған соң, немене, — оларды да түсіріп алдық. Күйеу жігіт біреуді алдына салып қуып келе жатқанда, Жобалай артынан келіп қарақұстан қағып жібергенде, аттан тымақша ұшты. Әйелдерін ұрғанымыз жоқ, аттан түсіріп алдық.

Қыз — Матайдың ең бір бай жерінің қызы көрінеді. Алты канат ақ отау мен он шақты түйеге жасау артып толықсып келе жатқан беті екен. Бір топ қыз-келіншек нөкері бар, қара көз, қызыл жүзді, аққұба қыз. Жасы он тоғыз-жиырманның шамасына келген. Сұлу пішінінің толықсып тұрған кезі.

Жасау дегеннен көз тұнады. Біз келіп түсіріп жүргенде еркектерінің бірде-бірі бір ауыз сөз айтуға жарамап еді. Бір мезгілде қызының жанында тұрған келбетті семіз ақ бәйбіше:

— Әй, жандарым, сендердің де әпке-қарындастарың, алдарыңда тілеулерің бар ғой. Мынау — қойнымдағы алтынымдай сақтаған жалғыз балам еді, бөтен елдің босағасын жаңа аттағалы келе жатқанда, бақытын күйдірмендер, аяндар! Іздегендерің мал, дүние болса, — осы әкеле жатқан жасауымның ішінен қалағандарыңның бәрін алыңдар, бірақ бізді бетімізбен қоя беріңдер, — деді.

Сонан соң түсірілгендердің бәрінің атын алып, өздерін топтап иіріп қойып, өзді-өздіміз кеңестік. Арамыздағы кейбіреулер: “жасауын алып, қоя берейік” десті. Сонда Жобалай тұрып:

— Менің іздеп жүргенім әлі дүние ме екен? Олай болса, Найманның жылқысын алудан оңай нәрсе бар ма еді? Мен Мырзатай аулының өмірінде есінен кетпестей кек алмақшымын. Жасау сөз емес. Алдымен бірнеше күнге дейін тұтқын ғылып жатамыз. Кәзір бәрінің де көзін таңып, еркектерінің тегіс қолын артына байлап, атқа мінгізіп Текшенің баурына алып барамыз! — деді. Бәріміз де осыны мақұл көрдік. Сонымен осы айтқанды істеп, қатын-қыздарды улатып-шулатып, Текше қайдасын деп, ел жатар мезгілде тартып жөнелдік. Келген соң тұтқындарды әрбір жерге отырғыздық. Жүкті түсіртіп, бес-алты күркені тіктік.

Биіктің басына қарауылды мықтап қойдық. Тұтқындардың күндіз-түні көзін шешпейік деп сөз байластық. Жерді танымасын, түсімізді, атымызды білмесін. Және біреуіне не ғылып жатқаныңызды екіншісі сезбесін дедік.

Сонымен үш қыз, бір келіншекті бір бөлек қойдық. Қыздың шешесін бұлардан аулақ жерге қасында бір қатынымен бір бөлек қойдық. Көз танулы, қол байлаулы. Қасында аңдып тұрған жігіттер. Күндіз-түні дүниеде не болып жатқанын ешқайсысы да білмейді. Тамағын ішеді де жатады. Жалынып-жалбарынса да, жыласа да — бірде-бірін құлаққа ілмейміз. Естімеген кісі болып, үндемей жүре береміз.

Сонымен, қойшы, төрт күн тұтқын ғылып ұстадық. Сол уақытта көрген қызығымыздың ұшықиыры жоқ. Ерте бастан екі аппақ күркені өзге жұрт жатқан жерден бөлек бір сайға апарып тіккеміз. Жобалай ұзатылып келе жатқан қызбен сол төрт күндей бір күркені жеке алып, күндіз-түні шықпай жатып алды. Өзгелеріміз қалған қызкеліншекпен мәз болып жаттық. Бізге тиген әйелдер біраздан соң өзімізге үйреніп, қалжыңдасып, ойнап отыратын болды. Анау ұзатылып келе жатқан қыз дүниедегі қайтпайтын қайсар адамның бірі екен. Сол төрт күнде жылаудан көз ашқан жоқ. Жобалайға:

— Менің бақытым күйді. Жарық дүниеге көрінер бетім қалған жоқ. Енді қызық, бақыт маған жоқ. Сондықтан кіммен қарайсаң — сонымен ағар деп, енді ит болсаң да, сенімен калар едім, бірақ дүниедегі ең жеккөретін адамым, ең қатты дүспаным сенсің. Өзім көрген жанның ішінде барып тұрған жауым сенсің! — депті.

Жобалай: — “Сол арада бетімнен отым шыққандай болып ұялдым, бірақ онымен дауласайын ба, үндегенім жоқ!” — деді.

Сөйтіп дәл төрт күн, төрт түн ертегінің қызығындай қызық көріп, бесінші күн түнде жүктері-

---

нің бәрін дәл өздеріндей қылып тиеп, бір сабақ жібін алмастан, бұрынғы аттарына өздерін сол байлаулы қолымен, таңулы көзімен мінгізіп, бәріміз бұрынғымызша аттанып, жолына алып барып, беттерін өз елдеріне қарай түзеп қойдық.

Көздері әлі таңулы. Өздері не болғандарын білмейді. Төрт күндей дүниені көрмей әбден мәңгі болып кеткен. Оның үстіне қайда апаратынымызды, жүгін қайтетінімізді ешбіріміз айтқан жоқпыз.

Жобалайдың батырлығынан бұрын, сондай жерде адамның ойына келмейтін қулықтарды табатын айлакестігі бөлек еді. Әлгінің бәрін істеп жүрген соның өзі. Тұтқындарды түгелімен жолдың үстіне қойып, ішінен көзі таңулы бір-ақ кісіні Жобалай жетектеп алып, бізге “жүріндер!” деді. Бәріміз жүрдік. Бір дөң асып келген соң, бізді тегіс екінші дөңнің астына жіберіп, жалғыз өзі қалып, әлгі тұтқынның қолын босатып, көзін ашты да:

— Ана жолдастарыңа барып, бәрінің де қолын шешіп, көзін аш. Содан соң жолдарыңмен “құдай” деп жүре беріндер. Бір сабақ жіптерінді алғамыз жоқ. Менің атым — Жобалай. Мырзатайдың аулы биыл ар жағындағы Керейге бара жатқан менің інімді ұстап алып, өлімші қылған екен. Бұл істегенім — соның кегі. Мырзатай аулы менің де іргелі ел екенімді білсін! — депті де қоя беріпті.

Сонымен Найман өз бетімен тартып жүре берді. Біз де өз бетімізге кете бердік. Сол енді о заманда болмаған, ел шабысатын үлкен ісі болса да, әлгінің артынан тырс еткен сөз шықпай, өшіп қалды. Өшірген қалыңдық болса керек.

Бағанағы жолдасы барып көздерін ашқан соң, қалыңдық қасындағы жолдас қыздарын шақырып алып, не көріп, не білдіңдер — айт! — депті. Оларға, Жобалай айтпа десе де біздің жігіттердің кейбірі айтып қойған екен: “қалыңдықты біздің батырымыз алып жатыр”, — деп. Қалыңдық өз жолдастарынан бұны естіген соң, оларға өле-өлгенше бұл сөзді ешқайсың сыртыңа шығарма деп мықтап тапсырып, уәде қылыпты. Сонан соң еркектерге, шешелеріне: “тәртеуіміз бір жаттық, ештеңе көргеніміз жоқ”, — депті.

Сонымен қыздар көрген-білгенін жасырған соң, Найман дүниесі бүлініп-шашылғаннан аман болған соң, неменеге өштессін?

— Олар да бұл турадан сөз қылуды тоқтатып, өздері өшіруге себепші болды, — деп Сүлеймен ақсақал әңгімесін бітірді.

Бұл уақытта таң ағарып атып қапты. Біз тау ішінен өтіп, жазыққа шығып едік.

Әңгіме біткен соң, бұрынғы аяңды қойып, желіп жүріп кеттік.

ЖЕТИМ

Жаз ортасының қоңыр кеші. Ұлы таудың бөктерінде кештің қоңыр салқын желі еседі. Күн батып, ымырт жабылып барады. Күнбатысты қалың кара бұлт басқан, айналада күнгірт тартқан төбелер қоңырқай тартып, түн тыныштығына қарай бойсұнған сияқты. Сондай жүдеп сарылған төбелердің арасымен үш салт атты келе жатыр еді. Бұлардың беті — қалың таудың іші.

Күнбатыста алыста жауын бар еді. Сол алыста күн күркіреп жатты. Анда-санда көкжиектің түсында күн жарқылдап тұр. Бұлт қалын, жарқылдағы күшті еді. Қара-барқын тартып қараңғылана бастаған аспанда түксиген катал қабақ, құлазып жүдеген иесіздік білінгендей. Үлкен жарықтың өшер алдында бір сөніп, бір лап етіп жанғанындай, күнбатыста жарқ еткен нажағай жарығымен күңгірт даланы әлде неге үміттендіріп тұрған сияқты. Тау бөктеріндегі қоңыр жел ақырындап бұралып соғып, салбыраған шерлі күйді қозғағандай болады. Табиғат салқын түсте болса да, сұлу тілді сүйгендей, іздегендей еді. Мәңгі мұңлы шермен үзіліп-үзіліп соққан желмен бірге жүректі ақырын-ақырын шымшығандай еді. Сол кезде иесіздікте жүдеу тартып, ұйқыға батып бара жатқан даланы әнші жігіттің зар-мұңлы даусы ұзақ толқынды ырғағымен тербеткендей болды. Ән салқын түсті табиғат ортасында желікті қызықты еске түсірмей, ұлы бір сабырды еске түсіргендей. Ән салған жігіттер табиғатпен жалғасатын тіл тапқандай боп, кейде баяулап қоңырлатқан, кейде шырқыраған сұлу әнмен түн құшағына кіріп келе жатты... Бұл мүйнетте адамның әні де алыста күркіреген күндей, үзіліп соққан бөктердің желіндей табиғаттың өзінен шыққан бір қуат сияқты еді. Бойды табиғат қуатындай болып тоңазытып, көңілді жүз толқытатын қуаты бар еді. Ән кейде батқан күнмен бейуаққа қоштастырған үн сияқты.

Бұл жігіттер иесіз таудың ішімен түнде жүріп өтпек болып, тау сыртындағы елді бетіне алып, жалғызаяқ жолмен түн қатып келе жатыр еді.

Осы кезде осы таудың сыртында жігіттер келе жатқан жақты бетіне алып, жалғыз жаяу бала келе жатты. Жол үстінде ымырт жабылып, қас қарайған шақта жалғыз келе жатқан баланың ойында үлкен мұн, қабағында қалың қайғы бар.

Табиғат балаға қатал, суық көрінеді. Жан-жақта жүдеу тартып, жұмырланған боз төбелер қайғылы сырымен, дүние шерімен сазарғандай. Бетіндегі ақ көде, сары селеуді сүйретіліп, сумандап соққан түн желі желпи қозғап сілкінтіп тұр. Қаруытқан көлеңкелі сайлар қара түннің қараңғы сырын баурына жиып, әлденеге сақтап тұрғандай болады. Белгісіз тұңғиық жүрегін жаныштады. Әрі салқын, әрі қорқынышты күйді есіне түсіргендей болады. Жүрегін қорқыныш басып, жалғыздық жеп келе жатқан баланы не бастап келеді? Жеті түнде айдап шыққан айдаушы кім? Айдаушы сол баланың тағдыры еді.

Он жасар Қасымның бұдан бір жыл бұрын кәрі анасы өліп еді. Одан жарты жыл бұрын өзі туған әке-шешесі өлген... Өз әке-шешесі өлгенде Қасымның сүйеніші болып қалған кәрі әжесі бар еді. Қасымның кішкентай әлсіз басы тағдырдың бұның басына келерлік барлық соққысын түгелімен көріп шыққан. Алдыңғы өлімнен кейін жарты жыл өткенде кәрі әжесі өліп еді. Бұрынғы бала – бұрын еркелікпен жылайтын Қасым әжесі өлген күні шын қайғымен жылап еді. Басына аспан құлағандай уайымды сол күні көріп еді.

Жақын, жанашыр туысқаны жоқ болса да, маңайындағы ел әжесінің өлігін үйден алып шығарда, кішкентай Қасым үлкейген кексе кісі айтатын зардың бәрін айтып, шешесінің үстіне жығылып, айрылғысы келмей құшақтап:

— Әжетай, мені кімге тастап кеттің?! Мені неге ала кетпедің, менің қаңғып қалғаным ба? Менің шынымен сорлы, шынымен жетім болғаным ба? — деп зарлағанда, елдің сай-сүйегін босатып, көрі-жастың жүрегін еріткен болатын.

Қасымға өзге өліктің бәрінен әжесінің өлігі батып еді. Әжесі демі үзілген мүйнетіне шейін қарсы алдында, аяқ жағына Қасымды отырғызып қойып, содан көзін алмай жатып үзілген. Кәрі кеудесінен жаны шыққанша, Қасымға ендігі қайғының қаншалық ауыр болатынын біліп, бұның сорлы болған пішінін көруге өзінің көзі шыдамай, есіркеп, барлық күшін жиып, езу тартып күлген сияқтанып жатып еді. Сонда өмірді тілесе — Қасым ержеткенше деп тілеген. “Құлынымның бұғанасы қатқанша, рақым ет. Сорлы қылып қақсатпа, зарлатпа, көрде мені күңіретпе!” — деп тілеп еді.

Әжесі осы тілектің үстінде өліп еді. Қасым сол күнгі жылауынан бастап, үлкен кісідей қайғыға, қаралы күйге түсті. Шешесін жоқтап жылағанда, елжіреп сүйген атасы, өз әке-шешесі түгелімен көз алдына келіп елестеп, кешегі жылы ұяны көз алдына әкеп тұрғандай болушы еді. Қасым бәрінің де атын атап шақырып, кішкене ақ таяққа сүйеніп тұрып, жалғыз өзі оңашаға кетіп, зарланып жылаушы еді.

Қасым ұйықтаса, бақытқа жеткендей болып, өзін алдына алып сүйіп уатып, көзін сүртіп жүрген әке-шешелерін көруші еді.

Бәрі де — біз тіріліп келдік, енді өлмейміз... Сен қорғансыз емессің, сен жыламайсың, сенің көз жасың бізді қайта алып келді... — деуші еді.

Қасым түсінде еркелеп, әжесінің төсін иіскеп, “мені неге жылаттың?” — деп өкпе айтатын. Ояна келсе, — көргені түс болса да, Қасымның көңілі солардың өлгеніне көпке шейін сенбей жүрді. Белгісізден солардан хабар әкелуші бардай, не болмаса біреуі келетіндей, көңіл хиялын сол ой билейді.

Бірақ күндер өтті. Қасым жетім болды. Жетімдік бұған өзін барлық суық пішінінде емін-еркін танытты. Қатал тағдыр мықты қолымен қатты ұстады.

Күннен-күнге өткен сайын әжесі келмейтін болып, алыстай бастады. Оның бейіті Ұлытаудың бөктерінде алыста қалды. Ауыл тау асып көшіп кетті. Әжесі тірі болған күн Қасымның көңлінен сұлу сағымдай, жазғытұрғы мамық түсті бұлттай болып, қайта оралмастай боп жоғала бастады. Әжесінің мұны уатып айтатын ертегісі, кешкі мезгілде алдына алып күпісіне орап отырып, тербетіп айтатын сезімді қоңыр әні де жоғалды. Өшті. Қасымның үмітті жарық күні де батты.

Әжесі өткен соң “жақынымын” деп, жаны ашыған ие болып шығып, Иса деген ағайыны Қасымды қолына алды. Қасымның әке-шешесінен отыз шақты қой, он шақты қара қалып еді.

Исаға Қасымның малын берерде жұрт: “Жетімнің малына қиянат қылма! Өзін адам ғыл, күт, асыра, жылатпа” — деп тапсырған болып беріп еді.

Исаның балалары көп, малы жоққа жақын кедей болатын. Ұрысқақ долы қатыны Қадиша мен Иса Қасымды алғашқы қолына кіргізіп алысымен малды өз малындай, өз мүлкіндей баурай бастады.

Түнде ел жатқанда жетім қозыдай тас бауыр болып қалған Қасым жат ұяда ұйықтай алмай, көрпенің астында үндемей жылап жатқанда, Иса мен Қадишаның әңгімесін есітіп еді. Сонда олар Қасыммен бірге келген малдың санын азсынып, әрқайсысының түсін атап, әне бір көк саулық пен қарабас қойды соғымға жібереміз, қасқа сиырды сатып, үй-ішіне — бала-шағаға саудегерден бұл аламыз, — деп ашыққа салып, кеңесіп жатты.

Қасымның көрпе астында жылап жатып, мұрнын тартып дыбыс бергені де оларды бұрынғы әңгімеден тыйған жоқ еді.

Қасым осы түннен бастап бар қайғыны ішіне жия бастады. Маңайындағы көрші қатындар, сенімсіз топас шалдар:

— Бала, малыңа ие болуға жарамайсың!.. Әй, сені Иса жейді ғой. Сенің малыңды құртады ғой. Ие бол! — деген сөздерді айтқыштап қоятын.

Қасым сөйлеп, орынды сөз айтып жеңе алмайды. Бірақ көңіліне жетімдік, әлсіздік қайғысы зіл-қара тастай орнап қалды. Аз заман өткенде бұрынғы толық ажарлы Қасым аппақ болып қуарып жүдеп, ылғи қабағы түйіліп, қайғы сызымен түксиіп алды. Жалғыздық, сорлылық кебін барлық пішінімен білдіретін болып еді.

Бұрынғы кішкене әлсіз ойымен нобайын сезіп, қорқып күткен суық күн Қасымның басына күннен-күнге суық қолын созып, жақындап келе жатты. Қасымның малы ұстала бастады.

— Мен жетім емес пе? Менің малыма тигенің обал емес пе? — деп жылап айтқан — жұрттан ұғынған сөзі әсер бермейтін болды. Көк саулықтың мойнынан құшақтап жабысқан жолында Иса

мен Қадишадан қабат таяқ жеді. Жылаған сайын тамақ бермейтін болды. Алғашқы қайғылы күндегі Қасымның қадірі де ұзақ болған жоқ еді. Екі-үш күннен соң Иса мен Қадишаның сезім дегенді білмейтін — көн болған көңілдері бұрынғы таз қалпына келіп еді.

Олардын балалары бірінен-бірі ерке болып шығып, Қасым қағаберісте қалатын болды. Қасымға таласа-тармаса күнкөру керек болды. Мал ұсталғалы басында қайғыртып жылатып, кішкене сорлы жетімнің ішіне у болып жиналып жүрсе де, әрберден соң ол қайғы бір бөлек қалды. Енді Қасым тамақты да жөндеп іше алмайтын болды. Жыламаса, әке-шешесі бар балалардан кезек тимейді. Оның үстіне олардын ересегінен таяқ та жей бастады. Қасымға бұдан соңғы бір қайғы болып — малды қарастыру, қозы бағу шықты. Аздан соң өзге балалар “тілазар, көпір, бармайды” деген атпен құтылып қалатын болып, Иса мен Қадишаның бейілді қабағына ырза болатын күйге келген Қасым тезек теретін болды. Малдан кешке келіп сүрініп-жығылғанда болмаса Қасымға бостандық, еркіншілік жоқ еді. Кейде Иса өз балаларын: “олардың малы жоқ, малдың иесі — Қасым” деп қойып, олардың еріншектігіне өзі құрық беріп, Қасымның бишаралығын ашық арамдықпен қақпай ғылып та қояды. Бұл халдің барлығы сорлы жетім көңілінде күннен-күнге өткен сайын арылмастай үлкен у болып жиналып жүрді. Қасым енді барлық өзіне қарсы арналған арамдық, өгейлік құлық пен көпірстан мінезді қабақтан, жарты сөзден ұғатын болды. Тұрған аулында бір адамнан мейірімді мінез көрме-

---

ген соң, ешбір жанмен сөйлеспейді. Күз күніндей жабырқап жүдеп, қабағы қатқан қайғыда. Сырт пішіні момын сияктанады. Бірақ ішіне ылғи жетімсіреген жалғыздықпен бірге, дүниеге сенімсіздік, ешкімге жуымайтын жатбауырлық нығайып орнай бастады.

Бұл мінез өсіп, күшейіп ішіне мұздай болып қатқан сайын, Қасым ашулы болып, қаны бұзыла бастады. Оның үстіне үнемі аштық, күтімсіздік, ауыр жұмыс қосылып, ойын шатастыра берді. Әжесі өлген соң, көңілінде бір күн тіршілігіне сүйсінгендей ашық күн болған жоқ. Кішкентай Қасымның түсі де, көңілі де қартайып, жүдеп барады. Бұл уақытта Қадиданың қолы үйреніп алған таяғы күннен-күнге “Жетім ит”, “Жаман неме!” деп көзге шұқып, жиі-жиі тие бастады.

Бүгінгі Қасым жалғыз келе жатқан түннің алдында таңертеңнен кешке шейін Иса мен Қадиданы бұны үйіне жолатпай, ауылдан қуып жүріп сабап еді.

Ақырғы рет кеш алдында күні бойы жылаумен үздігіп әлі біткен Қасым жетімектің барлық сорлылығына бой сұнған пішінімен Исаның үйін жағалап келе жатыр еді. Жаутандаған көзімен жылы шырай іздеп келе жатқанда, алдында бұрынғыдай зәрленіп тұрған Исаны көрді. Иса бұған “сен қарсы келдің” деген зілмен тағы да ұрмақшы болып қарсы жүгірді. Сол уақытта Қасым жаны күйіп шыдай алмай жылап жүріп сөйлеп:

— Мені мұндай сорлы ғылғандай не жазып едім?.. Неңді жеп едім?! Жазығым — қуарып қалған жетімдігім бе? — деп, жерде жатқан үлкен

тасты ала салып, төніп келіп қалған Исаны тізесінен періп кеп жіберіп, далаға қарай қаша жөнеліп еді.

Иса аузына келгенін айтып боқтап, аяғы мертiгiп “бақ” етiп отырып қалды. Қасым сол бетiмен тас лақтырып қуған балаларға жеткiзбей, үлкен тауға қарай жөнелiп едi.

Ауылға ендi қайта бара алмайтынын бiлiп, зарлап еңiреп, әжесi мен атасының атын атап шақырып келе жатқанда, бұрыннан ойлап жүрген бiр көмескi ниетi есiне түстi, ол ниетi – ел жайлаудан қайта оралып, қыстауға таман жақындаған соң, сол қыстау маңында зираты бар өкешешелерiнiң басына бармақшы едi. Олардың басына мал сойып апарып, құран оқытамын дегенде, алдында Иса мен Қадиша ұрсып, қабыл алмай, малды сойғызбай қойған.

Қазiргi Қасымның ойы, ендi баратын қорған жоқ болғандықтан сол қораға барып, сол манайда қалған жатақтарға жетiп, тау бөктерiндегi өкешешелерiнiң басына барып, қабырын құшақтап жылау едi. Тау асатын жолда жалғыз келе жатқан зар еңiреген жетiм бала Қасымды алып келе жатқан хал осы.

Қасым жүгiре бастады. Шошынған қабақпен алды-артына қарай бередi. Жетiм көзi белгiсiз бiрдеменi күткендей болады. Пайдасыз күту. Iшiнен қатты қорқып келе жатса да, көзiне көрiнер тiрi жан жоқ. Қап-қараңғы түн болды. Қасым тау iшiнде келе жатыр. Бұдан кiшiрек күнiнде көп естiген қараңғы сырлы әңгiмелер болушы едi. Түнде кездесетiн жын-шайтандар, қара түндей жалмауыздар... сау адамды қағып кететiн перiлер.

Бұлардың талай рет түн жүргіншілерін шошытқан, жындандырған көзіне көрініп елестеген әңгімелері кішкентай Қасымның көңіліне әбден қонып, онсыз да науқасты әлсіз қиялында мықты орын алып қалған...

Бұл уақытқа шейін Қасымды қайғы, жазықсыздық, ашу жетелеп дедектетіп келіп еді. Бұдан бұрын қайта қайту, Исаның пішінін көруден де өлімді таңдап алатындай еді. Сол күй қорқынышты ойлатпай алып кетіп еді. Қазіргі уақытта қараңғы түннің қара желі қатайып, түн түсі суи бастаған сайын, Қасымның жүрегі қалтырап, шошынып, елеңдеп келе жатты. Оның үстіне алыстағы бұлт жиі-жиі күркіреп, күн жарқылдайды. Түнгі тау, қара жартас алыстан перілер мекеніндей болып – жарқ етіп, қайта қараңғылыққа батып жоғалады. Түн қараңғылығы жалт еткен жарықты тездетіп, жалмауыздай басып қалады. Таудың қараңғы сырлы сайлары жартастың қалың көлеңке басқан қара күйедей тұңғиық қап-қара беттері түндегі таудың қараңғы пәлелерін ішіне бүгіп жиып тұрғандай көрінеді... Тоғайда да қалың жапырақтың арасында қара бірдеме жасырынып, әлденені күтіп тұрғандай. Әрбір түптің астынан қара түннің тұңғиық, суық, терең, қара көздері мың сан болып қадальып қарап тұрғандай... Биік тау, мықты қара жартас, бұралған тоғай мен майысқан шалғын – барлығы да түн мезгілінде Қасымның көзіне жат болып кеткендей көрінеді. Тас қабақты, жұлдыз көзді, түндей қара түсті қара кемпір тау үшін құйындай құтырып, кезіп жүргендей. Қара желімен “әпсін” оқып үшкіріп тұрғандай. Дүниені тас қып қатырып,

---

тылсым бұғандай. Түн тыныштығын ұйқылы қанатын жалпылдатып қағып ұшқан жалғыз ғана қарақұс бұзады. Сондықтан оның атын жынды құс қойған. Осы сияқты ауыр мезгілде Қасымды тау ішінде жетімдік қайғысы жанұшыртып алып келе жатты... Бір мезгілде, Қасым қорқып, дірілдеген жүрекпен маңайына жалтандап әр нәрседен үркіп келе жатқанда, күн жарқ етті. Сол уақытта жол жиегіндегі бір кішкене тоғайға келіп қалып еді. Оқыста көзін жұмдырып шошытып қалған жарықтың ішінде Қасым көз алдынан елбеңдеп жөнелген бір нәрсенің түсін шалып қалды. Шошынып, өне бойы мұздап, жүрегі лүпілдеп соғып кетті. Бұл кеткен сол тоғай ішінен ұшқан жынды құс еді.

Бірақ Қасымға ол көптен күткен қараңғы сырлы күшті қуаттың бірі болып көрінді. Сол кезде Қасымды шешесінің қабырына қарай тартқан жетім жүрек өзге денесінің іркілейін дегеніне ерік бермей, ілгері дедектетіп алып жүріп кетті. Бірақ бұл уақыттағы серігі кім? Періште дегені осы ма? Әлде жын ба? Әйтеуір енді алдында бұлдырлап, елестеп жүгіргендей болып, елбеңдеген бір нәрсе жолын бастап келе жатқан сияқты. Қасым бір уақыт кісі екен деп ес көргендей болып еді, артынан шоши бастады. Жүрегі сенімсіздік хауімен тағы лүпілдеп соқты. Ақырын жүріп, кейіндегісі келді... Бір мезгілде бетіне құтырып, ысқырып келіп ұйтқыған бір құйын соққандай болды. Жасқанып көзін жұмды. Қайта ашса – қараңғы түнде оттай жанған ала-көз ашүмен түксиіп қарап тұр...

Алдында тісі аксиган, ұзын бойлы, қолында ұзын қара пышағы бар қара кісі түр екен. Дала-

---

ның жыны осы ғой деп ойлай беріп еді, анау Қасымға әмірлі дауыспен ақырып:

— Артымнан еріп жүр, әлсіз денеңнің шаршап талғанына қарама! Аяғыңа кірген тікенге, жырған тасқа қарама! Өліп қалсаң да артымнан еріп отыр! — деп жүріп кетті. Әлсіз жетім:

— Ағатай, жетіммін... — дей беріп еді, алакөз қайта жарқ еткенде, артынан жүгіріп кетті. Қасым өкпесі үзілгенше ентігіп жүгіріп отырды. Көз ұшына жоғалып кетті. Түн ортасы болған кезде, таудың осы мөлшеріне бөктерде келе жатқан үш жігіт жетті. Бұлар аяңшыл аттардың екпінімен тастақ жолды тықырлатып, таудың сала-саласын бір құлап, бір өрлеп, жолды қуалап келе жатыр еді. Ұзақ жол жалықтырып, түн ұйқысы жеңе бастаған жүргіншілер бірінің артына бірі түсіп, тізіліп келе жатқан. Бір уақытта бір тоғайдың тұсына келгенде, аттары оскырып, ішін тартып, тоғайға қадалып жүрмей, үркіп тұрып алды.

Сол уақытта жаңбыр бұлты тауға таман жақындап, жел қатандап, күннің күркірегені жиілеп тұр еді. Күн әдетінше жарқ етті. Сонда үш жолаушы алдарындағы ағашқа сүйеніп жығылып, қатып тұрған баланы көрді. Басында бұлар шошып, аттары да үркіп атып кетсе де, артынан оралып дабыстап, әлгі жерге қайта келді. Бұлардың көп айқайына ешкім дыбыс бермеді. Аздан соң аттан түсіп, қасына келіп қараса — жыртық киімді, өңі күп-қу болып, қаннан айырылып жүдеген он, он бір жасар бала екен. Ол — өлік. Бірақ денесі әлі түгел мұздап та болған жоқ екен...

КІНӘШІЛ БОЙЖЕТКЕН

Май айының іші. Гүбірнелік қаланың бақшасы мейрам күніне күндізден әзірленген. Күн батуға тақағаннан бері қарай, қаланың қызықты көксеген жастары әлде неше көңілді топ болып, күлісіп-әзілдесіп келіп, бақшаға кіріп жатқан. Бүгін күн ыстық болған. Сондықтан мынау бақшаның көлеңкесінен шыққан салқын леп майысып қана тербете соққанда, денені тез көтеріп, сергіткендей болушы еді.

Мейрам күннің түс мезгілінен бері қарай, бақшаға барамыз деп әзірленген бозбала мен әйелдер күн батардан-ақ бөлек-бөлек жайраңдаған топ болып, үзілместен келіп жатыр. Қала халқына көптен белгілі болған бақша оркестрі күндізден құтырып ойнап, дәмелі жастың көңліне қозғау салып шақырып тұрған.

Құмы мен шаңы көп ыстық қалада майдың қоңыр салқын кеші кішкене сұлу бақшаның ішіне жанар оты сөнбеген жастарды еркін демалысқа, түстей сұлу сезімге шақырып, күтіп тұрғандай. Бақшаның сәнді шұбар тобы көрініске шыққан сахна сұлуларындай болып, неше алуан тілімен былдырлап, желікті күлкі, сезімді қалжыңмен оркестр күйінің ішінде толқынып, бұралып өтіп жатты. Күн батып, қас қараюға айналған кезде бақша мезгіл сайын жанданып, ыстық лепті тіршілік қызуымен ажарланып келе жатқан. Бақша, тіршілік күнінше, жылытатын ұяша талай меңреу ойды да оятып сергіткендей:

Кейбір шеткі аллея ұзақ қоныр, қараңғы болып келіп, қараңғы түн сырымен қосылып, ыстық демалыс, үзілген жүрек күйін ескерткендей болатын. Екі жақтағы қараңғы қалың тоғай ішінде тұңғыық қара көзді түн сыры оркестрдің, сезімді күйіне тіл қосқандай. Қалқып тұрып иек қағып, жұмсақ жел сілкінткен жапырақтарын тілші ғылып, сол күймен сыбырласып сырласқандай болушы еді.

Бұл бақша — өмір базары. Кейде құлаштап, кейде кезі келсе — топтап, кейде жекелеп сатылатын сезім базары. Бақшада жаздың түні болды. Ашық аспанның көп жарық жұлдыздары бақшаның төбесінен төніп, таласа қарағандай.

Бақшаның халқы әр алуан болушы еді. Көпшілігі — орыс жастары; бұлардың арасында андасанда татар, қазақ жастары да кездесетін.

Әзірше көп халық, үлкен аллеяда мың тілмен сөйлеген қалың селдей болып тынымсыз ағылып, толқынып өтіп жатты.

Гүбірне бақшасының үлкен аллеясында екі-үш жерде дөңгелек фонтан бар еді. Олардың тұсында сейілшілер екі жарылып, жарығы мол алаңда бірін-бірі көріп, ерсілі-қарсылы өтетін.

Сағат 8 мөлшерінен осы аллеядағы топқа келіп араласқан үш қазақ жігіті өзара андасанда күлісіп-әңгімелесіп, ажары тәуір әйелдерге телміре қарап, “осы сұлу, осы сүйкімді” деп, құмарланған пішінмен қызыққан сөздерін айтып жүрді. Бұлардың ортадағысы аласа бойлы, жұғымды, кішілеу денелі, қызыл шырайлы қараша жігіт еді. Тұңғыықтанып, сұлу ажармен қарайтын пенсне киген қара көзді, қыр мұрынды, қысқалау қара

бұйра шашты жігіт. Бұл – гүбірнелік қалаға шет жерден жаңадан келген Ғаббас болатын. Жанындағы екі жігіт – соның осы қаладағы бұрын басқа жерде бірге оқыған жолдастары.

Бұл қалаға келгеніне көп болмаса да, Ғаббастың өзге таныстары да көбейіп қалып еді. Сол көп таныстың ішінде Ғаббасқа әсіресе әсер берген Ғайша бар. Бүгінгі бақша ішінде сейілде келе жатқанда, Ғаббастың қасындағы бір жолдасы: “келуші ме еді?” – дегенде, Ғаббас келуін күткен кісідей: “Сөзіне жетсе – келмекші еді, қайта ойланса – өзі біледі!” – деп күлген болатын.

Ғайша мен Ғаббастың танысқанына аз уақыт болып еді, бірақ гүбірнелік қаланың соңғы кездерінде болған сауықтары мен тағы бір-екі жерде қонақта болған жиылыста бұл екеуі бір-біріне қайта-қайта ұшырай берген. Ғайша гүбірнелік қаладағы қазақтың тәуір қызы болады. Ғаббас – қазақтың басқа облыстан келген тәуір жігіті. Бұлар бір-бірінің атын бұрын да естіген екен. Оның үстіне, екеуі де балалық, бұйығылық шақтан өткен. Сондықтан екеуіне де жақындап сөйлесіп, ұзақ әңгімелесіп, жеңіл түрде қалжыңдасуға да көп қиыншылық болмаған. Бүгінгі кештің алдында бұлардың ақырғы көрісуі алдыңғы өткен түнде татар театрында болған.

Сол кеште Ғаббас көп төселген дағды бойынша, ептеп шырға тартқанда, Ғайша қарындас аса көп сыр білдірмесе де, созалаңдап, әнтек иіліп келе жатқан тәрізденіп еді. Сондықтан Ғайшамен қоштасып, айрылар жерде жас жігіт: “Жақында үйден шықпақ ниетің бар ма? Жоқ әлде бүгінгі сауық тойдырды ма?” – деп, күлімсіреп

сұрағанда, бұл өзі “көрісейік” деген сөзді айтпаған кісі сияқтанып, шын ниетін ішіне бүгіп отырған болып сөйлеп еді.

Файша да ол сөздің түбірін байқамаған кісіше: “Жазғытұрымғы уақыт қой, үнемі сарылып үйде отыра беру ауырырақ тиеді. Оның үстіне ертең бақшада жақсы сейіл болмақшы дейді, соған барармын!” – деген.

Фаббас бақшада сейіл болатынын бұрын естімесе де:

– Мен де соған бармақшы едім. Олай болса, ертең кездесерміз... – деп еді.

Файша үндемей ырзалық білдіргендей болды. Әзірге түспал сөзбен, емеурінмен ұғысқан жастар осы сөзбен бірін-бірі ертеңгі бақшада көретіндеріне нық сеніп айрылысқан болатын. Бүгін Фаббастың бақшаға келудегі мақсаты сол Файшаны кездестіру еді.

Фаббасқа қасындағы жолдастары Файша жайын көптен баян еткен гүбірнелік қаладағы қазақ оқығандары бұдан екі үш жыл бұрын Файша жайын сөйлеп-сөйлеп, аяғында, атын тоздырып болған соң тоқтаған-ды. Қазақтан шыққан бірен-саран әйелдің жеріне жетпей тоқтамайтын ел аузы Файшаның басына өз бағасын алдақашан беріп болып, нық байлауын жасаған. Бір замандар Файшаның атына бірі артынан-бірі тізбектеп келетін әлденеше жігіттің атын қосақтаған болатын. Сол әңгімелердің шет-жағасын Фаббас та естіген еді. Бірақ Фаббас жаңа таныс болған құлықты әйел туралы өзгелер келген байлауға келген жоқ-ты. Ол Файшамен таныстығын, онымен жүрген жүрісі мен әңгімесін әзірше ешкімге

сыртқа шығарған жоқ. Бірақ сырттан қарап, көлеңкеге тон пішетін көзден өз істері үшін қысылған да жоқ-ты.

Ғайшаның келуін тосып жүрген мезгілде, жанындағы жолдастары:

– Сен бұны жаңа көрдің, алғашқы көрінісінде әйелдің жақсы-жаманы айрылмай да қалатын. Оның үстіне, Ғайша жақсы актриса десетін. Бірақ, есіңе салғанымыз, бұл үлкен романға героиня болуға татымайды. Одан бергінді, қазақтың баласысың ғой, өзің де білерсің, – дескен.

Бұл сөз күлкі мен қалжың есебінде айтылып еді. Сондықтан парыз-қарызы жоқ бір әңгіме болып қала берді. Осындай сөздермен үш жігіт үлкен аллейдің орта фонтанына шыққанда, қарсы топтың ішінде әңгімелесіп келе жатқан екі жас әйелді көрді. Бұның бірі Ғайша, екіншісі соның жолдасы – татар қызы Мәдинә тоташ еді.

Ғаббасты екі жағындағы жолдасы да түртіп қалды. Бір-бірін алыстан көрген жастар көріскен жерден алыс та болса бас иісіп амандасып, біріне-бірі қарсы жүрді.

Жастар жақындасып келіп амандасып, енді жүруге айналғанда, бесеуі бірдей қатар жүру қалың кісі келе жатқан аллеяда ыңғайсыз, икемсіз болды. Ғаббас пен Ғайша екеуі бір бөлініп, ана екі жігіт Мәдинә тоташпен бірге қалды. Алғашқы жерден-ақ кешегі жақынырақ таныс болып қалған қалыпқа екі жас оңай келе кетті. Әбден үйір болыспаған адамдарда мұндай кездескен уақытта ең болмаса бас кезінде тосаңдық болушы еді. Ғаббас пен Ғайша ол халді жазып жіберді. Алғашқы сөзден-ақ бұлар күлісіп, дамылсыз әңгімеге кірісіп кетті.

Ғаббастың алғашқы сөзі:

— Бақшаға кешендеп келдіңіз, әлде бұрынғы келулер жалықтырған ба? Екі ойлы болып барып келгеннен амансыз ба? — деді.

Ғайша кесектеу даусымен күле сөйлеп:

— Жоқ, мені бақшаның жалықтыратын орны жоқ, өйткені осы бақшаға менен сирек келетін адам жоқ! — деді.

— Олай болса, кешірек келуіңіздің себебі не? Әлде кеш барсақ та, құр қалмаспыз дедіңіз бе?

Ғайша бұл сөзге майысыңқырап күліп:

— Рас, бақшаның қызу кезі де осы уақытта басталады. Оның үстіне қазақ табиғатының өзі осы сияқты үнемі шу мен дырдуды сүйе бермейді ғой. Қызық шығар деп келсең, жалықтырып жіберетін де уақыты болады. Сондықтан кісі үнемі асығып жүрмейтін болыпты! — деді.

Ғайша қазақ табиғатын сөз ғылғанда, артындағы екі қазақ жігіті Мәдиненің көзінше ешнәрсені ашып айта алмай, біріне-бірі қарап, көзбен табысты. Екеуі де ауыздарына дым тәттілігімен жайсыз тиетін бір зат түскендей болып, езу тартып күлісті. Іштей: мұның аты “шырға!” десті. Тегінде Ғайшаны гүбірнедегі оқығандар “шешесі татар болса керек, толық қазақ емес” дейтін де сөздері болатын. Бірақ Ғайша қазақтың өз қаны екенін білдірмек болып, қазақ әйеліндегі табиғатты жаңа көрген танысының бәріне дағдылы бір машығы сияктанып айта беруші еді. Мақтанушы еді. Әркімге әртүрлі сөйлеп көрген Ғайшаның бұл шындығында бір әдісі еді. Ғаббас әлі күнге Ғайша сөзіне өзге жолдастарындай суық, сынмен қараған жоқты. Сондықтан әлгі сөзіне орай ғылып:

— Олай болса, менің долбарым теріске кеткен жоқ екен. Расында, екі-ойлы болып келген екенсіз ғой. Бірақ бүгінгі күн өзге күндердей болмас. Жалықтырмас деп сенейік! — деді.

Файша түбі көрініп жатқан саяз судың жайдақтап аққан ағысы сияктанып, жеріне жетіп қалған кісіше, Ғаббасқа ұғымды боларлық күлкімен бетіне қарап ұзақ күлді. Бұл кезде Ғаббас та қоса күліп, Файшаның күлген пішініне ерігендей көзбен көп қарады. Файша пішінді әйел еді. Бұнда ең алдымен қазақ әйелінің көбінде кездеспейтін биік, сұлу дене бар. Толық етті, ақ жүзді әйел болатын. Ашық мойны бұғақты, жұмыр сұлу еді. Бет тұлғасы да, аз кесектеу келсе де, сүйкімді сұлу болатын. Көзі қой көздеу, бұйраланған қара шашты еді. Сәнділіктің орынды шартын білген әйел майдың ақ жібек киімін кигенде қара шашы мен ақ денесіне қай қазақ жігітінің болса да көзі еріксіз тоқтайтынын білгенді. Әйелді сыртқы көрінісі мен жарастық жағынан бағалайтын Ғаббасқа Файшаның ендігі пішіні тез әсер еткендей болды. Файшамен күлкілі қалжыңға араласқан сайын, Ғаббас қазақ жігіттерінің бұрынғы барлық сөзін естен шығарып, ұмытуға айналды. “Кім біледі, әлде ол қазақтың өсекшіл табиғатынан шыққан бір сөздер шығар. Ол үшін мына сияқты қазақ қызынан тартынудың орны жоқ” дегендей болды. Осы қалыпта бірер сағаттай екі жасты жалықтырмаған қызықты қалжың, көңілді әңгіменің мезгілі өтті.

Бұл уақытта Мәдинәнің қасында қалған екі жігіт Мәдинәдан айрылып, өз беттерімен бір азырақ әңгімелесіп жүріп, аяғында: “Файша мен Ғаббасты

табыстырдық; Мәдинә бізді тастап кетті. Ендігі жүрісімізде не мағна бар? Бүгінгі бақша бізге ырза шығар, енді қайтайық” десіп, кетіп қалды.

Мәдинәнің бұлардың қасынан кетуіне себеп болған нәрсе бұл жігіттер компаниясының көңілсіздігі еді.

Мұның екеуінің де үйінде қазақ қатыны болатын. Және онсыз да, татар әйелімен бұрын үйлесіп, жақындасып көрген адамдар емес еді. Екеуінде де әйелмен оңай үйлесетін, әсіресе бақша ішінде үйлесетін мінез жоқ-ты. Табиғаты ауыр адамдар.

Оның үстіне Мәдинә қастарында қалғанда, бұлар бозбала міндетін атқарып, оны көңілдендіріп, күлдіріп отырудың орнына, өзара түспалмен сөйлесіп, әркім-әркімді қағытқандай болып күлісе берген соң, Мәдинә қарсы келе жатқан бір тоташты көріп: — Райхан! — деп, қазақтың екі көңілсіз жігітінен құтылғанына қуанғандай, бөлініп жүгіріңкіреп, күліп кетіп қалды.

Екі жігітке кетерінде қош деген сөзді де айтқан жоқ. Шешесін көріп талпынып жүгірген жас баладай, кетіп қалған. Мыналар сын тақпай-ақ қала берген.

Арттарында ауыр көзбен қадалып келе жатқан екі қазақ жігітінен құтылған соң, Ғайша мен Ғаббас та бұрынғысынан гөрі жазылыңқырап қалып еді. Бұлар біраз жүрген соң, бақшаның буфетіне кіріп, кешкі тамақты жеп, азырақ жеңіл арақты ішіп шықты. Бұл кезде бақша тіршілігі бүгінгі кеште боларлық барлық қызудың төріне жетіп еді. Әншейінде кең көрінетін аллеяға жұрт зорға сыйып, сеңдей болып сіресіп-тұтасып, қалың

толқын болып ырғалып өтіп жатты. Сансыз көп тілмен әр алуан күлкі бақша ішін жазғытұрымғы жыршы құстар мекеніндей көрсетеді. Бірде екпіндеп, бірде құмарлықпен үзіліп, кейде ерекше сезімділікпен ырғалып, толқынып, бақша музыкасы ойнайды.

Буфеттен шыққанда көп уақыт өтіп жатқан жұртқа қарап отырған Ғайша Ғаббастың екі жолдасының кетіп қалғанын айтып күліп: “Біздің келісе алмайтын жігіттеріміздің бірі — осы екеуі” — деді.

Ғаббас себебін сұрағанда, Ғайша азырақ қолдан жасаған мұңлы пішінмен:

— Маған әртүрлі болымсыз себеппен сырттан жүріп наразы болатын жігіттер бар. Әйтеуір тіршілік дегеннің өзі де бірге — жағып, екіншіге жаққызбайтын бір дерт қой. Жазықсыз болсаң да, жала, өсек, орынсыз қиянат деген нәрсе қазақ баласының көңлінен табыла береді. Неғылған таусылмайтын жаулық екенін білмеймін! — деді.

Бұл сөз бұрынғы күлкі-қалжыңнан гөрі, әңгімені енді аз мұң мен наз араласқан нәзік жылы сырға қарай ауыстыруға себеп болды. Сондықтан екі жас буфеттен шыққан бетімен көңілдің көзіргі күйі мен сезімді әңгіме жетектеп, үлкен аллеяден тарайтын бір қараңғы аллеяға түсті. Бұл кезде екеуі қолтықтасып алған еді. Буфеттің басқышынан түсерде Ғаббас жас әйелдің нәзіктігін қошеметтеп қадірлеген пішінмен қолтығынан сүйеп түсірген. Сол бетпен қолдарын алыспай, ақырын сүйенісіп жүріп кеткен.

Қараңғы, қоңыр көлеңкелі, мұңға батқан сыбыр мен сыр аллея бұлардың көңіл күйіне күй

қосты. Ғайша сөйлеген өмір жүдеулігін Ғаббас та бірталай уақыт қостаған түспен мақұлдап өңгіме ғылып келіп; аяғында, Ғайшаның жұмсақ білегін қолтығына қысыңқырай күрсініп:

— Рас, өмір жүдеу, кімді де болса мәз ғылар қызығы жоқ. Бірақ оның толқыны бойды билеп жеңе берсе біржолата тұқыртып әкетеді. Сондықтан анда-санда сұлу сезім отына берілгендей бір ұмыту болмаса, үнемі уайым-қайғы тіршілік емес. Сұр өмірдің ішінде күншуаққа шыққандай боп, анда-санда сезім күніне жылыну да керек емес пе? — деген.

Бұл сөз Ғайшаны күлдіріп, бұрынғы көтеріңкі көңілді күйіне қайта әкелді. Ғайша басындағы сөзін “жоқ, ол орынсыз” деп дауласатын кісіше бастаса да, аяғында, өзін-өзі әдейі ату жерге әкелген аңғал аңдай болып, Ғаббас бір сөз айтса — жеңіліп қалатын жерге келді. Алғашқы қарсы болмақ болып айтқан сөзі дәлелсіз, мағнасыз, оңай ғана ұтылатын сөз болды...

Содан кейін бір сатыда: рас, адамның өмірі жылынатын күншуақ іздейтіні рас, — деді.

Ғаббастың көптен күтіп, нысанаға алған жеріне Ғайша күлкі, қалжың, күрсіну арасында созылып келіп, жаңа ғана жеткендей. Жас жігіт енді бір қараңғы тоғайдың түбіне келіп тоқтап, Ғайшаның екі қолын көтеріңкіреп ұстап, қарсы алдында тұрыпы, көптен дайындаған анық тілек, шын мақсатын айтты.

Басы мен аяғы анықтап дәлелді болып құралмаса да, анда-санда арасында шешен сөздер араласып келіп, шын сезімнің тілі сияқты айтылды. Аз дірілденкіреген дауыспен бірге, буынды алған ыстық сезім лебі де білінгендей болды.

Жазушы жігіт өз сөзіне, бір мүйнетке болса да, шыным деп сенген жүрекпен сөйледі. Даусына діріл кірді.

Ол ішкі сырын сүйемін... құмармын... тілегім, үмітім... деген сияқты ыстық сезім тілімен бітірді.

Сол сөздер Ғайшаны өзгертер, толқындар деген сеніммен айтылған, Ғайша бірталай нәзік сөзді естісе де бұрынғы қалпынан көп өзгермеді. Ғаббастан да бұрынғы көп естіген сөздерінің бірін ғана қайта естігендей болып, тағы күлді. Бірақ ендігі күлкісі: “олай болса, — несі бар, бөгет не?” — деген сияқты.

Ғаббас алдыңғы сөзі босқа егіліп елжіреген сөздер екенін сонда байқағандай болса да, тасқындаған құмарлықпен қыздың екі қолын өз иығына артып, мойнын құшақтатып, өзі де көптен асыққан құмарлықпен қатты қысып құшақтап, Ғайшаның күліп тұрған аузынан ұзақ уақыт сүйіп тұрды. Бұлар көпке шейін тілге келмей, құмартып қызған денемен, ыстық демалыс, асау ашық сезіммен көп сүйісті.

Жастар бойын буған құмарлықтың толқынынан босағанда, түн ортасынан ауып қалып еді. Сол көлеңкелі күңгірт аллеядан әлі де шыққан жоқ. Музыка Ғаббас жеңген майданды құттықтағандай болып, құмарлық күйін ойнап жатты.

Қыз бен жігіт ашық сөз бен айқын сырға беті ашылған қалыппен ендігі қалған уақытты дамылсыз сүйіспен, ақырын сыбыр, тәтті сөзбен өткізді.

Бұлар бұрынғы перделеп, бүркеп сөйлейтін сөздің бәрін енді атын атап, ашық сөйлеседі. Ендігі сыбырдың ішінде құшақтасып, иықтарымен сүйенісіп келе жатып, бір кезде өмірдің қызық

шағы — махаббат күншуағын сөз қылды. Кейде сүйіскен өмір — тіршіліктің барлық мағнасы деген де сөз болды. Кейде жай өмірдің қоңыр жүдеу болып, көңілдерін жүдетіп құлазытатыны да айтылды. Қазақ қауымының “киянатшы өсекшілдігі” де сөйлейді. Бұл сөздердің барлығы да Файшаның бастауымен, соның әңгімесінен туып отырып еді. Барлығына Фаббас түр қосып, дәлел тауып, Файшаның барлық сөздерін түгелімен мақұлдап, қостап жүрді.

Осы сияқты шын сезімге байланып, құмарлық уытымен боялған ұзақ әңгіменің ішінде бір уақыт Файша ендігі достық түбегейлі байлаулы достық болуын тілегендей болды. Есті әйел бұл тілегін олақ қылып айтқан жоқ. Олақтық бұл сөздің дәл бүгінгі түнде шұғыл туып қалғандығында болмаса, айтуында орынды болды, келістірген еппен сөйленді.

Басында Фаббас әртүрлі көмескі сөздермен бүркей жауап берсе де, артынан бір ашық сөз сөйлеу қажет болғандықтан, бұл сөздің шұғыл келгендігін айтып ойланбақшы болды. Фаббастың бүгінгі сезіміне Файшаның соңғы сөзі тәттіге ашыны араластырғандай тиіп еді. Бірақ әлі Файша бұған қымбат, әлі де сұлу, жақсы әйел, сондықтан жас жігіттің көңіліндегі сүю мен құмарлық мынадай аз бөгетке қарап кеміген жоқ.

Файша көпті көрсе, Фаббастың да бұл алғаш көрген әйелі емес. Талаймен талай түрде кездессе де, көпшілігінен осы сөзді естіген. Бірақ олардың көбі Файшадан епті, орынды ғылып айтқан емес. Файша әншейіндегі көп әйелдей айтса, Фаббас та дағдылы бір жауапты бере салар еді.

Кейде Ғаббас: бір көрген жерден “ал” деп айта қоятын қалтада дайын тұрған неғылған байлау? Олай болса маған да сонша жауап парыз-қарызы жоқ деп: “аламын” деген сөзді де айтып салып, бірталай жерге әйел де, өзі де сүйретіліп барып қалушы еді. Бірақ бүгін Ғайшаға оны істеген жоқ. Бұл Ғайшадан тілегі бітіп, құмарына қанып болғандықтан емес, Ғайшаны шындап байқап, ойланып көріп, дәл баға бермек болған мақсатынан туып еді. Ғайша есті сөз, сұлу пішін, сезімді сұлу дене, ыстық құшақ, ұзақ сүйісімен Ғаббастың бұрынғы жеңіл бағалайтын әйелдерінен көп артық, көп маңызды саяқтанып еді.

Бұлардың әңгімесі алғашқы сүйіс уақытынан бастап, бір уақыт қызулы сыбыр күйінен солғындаған жоқ еді. Кейде біріне-бірін тартқан сезім бұлардың әңгімесін үзіп-үзіп те кетеді. Онда жас жігіт қыздың бет-аузы мен көзінен сүйгенді қанағат қылмай, барлық толық сұлу денесін құмар құшақпен сипай қысып, ашық мойны, кеудесінен, білегінен де жабысып, ұзақ-ұзақ күйдіре сүйюші еді.

Осы сияқты халдің ортасында таң ағарып атуға айналғанда бірін-бірі шынымен құмарланып сүйгендей күйге жеткен жігіт пен қыз тоғайда жаңа оянған торғайлардың алғашқы жырларын естіп келе жатып, бақшадан шықты. Таңның ақырындап соққан салқын желі бар еді. Жібек киімнің етегімен бұралып-ойнап келеді. Кейде алдынан қарсы келген жел Ғайшаның толық жұмыр кеудесі мен сұлу етті сандарын жіктендіріп, білгізіп қояды.

Бұл Ғаббастың көзіне ілінбей қалған жоқ. Ғайшаны жұмыр белінен қысып құшақтап,

---

жүрісіне бөгет қылып тоқтатыңқырап келіп, бір тілек айтты.

Жастар Ғайша тұратын үйдің алдына келіп қоштасуға айналғанда, екеуі де бүгінгі түнге толық ырза болған пішінмен ертең осы үйде көріспекші болып айрылып еді.

Арада бес күн өтті. Бақшада болған күннен сон, үш күндей Ғаббас Ғайшаның пәтеріне айтқан уағынан қалмай келіп тұрған. Ол соңғы келгенінде ертең тағы келмек болып кетіп еді. Бірақ ол күні келген жоқ.

Кеше болмаса, бүгін келуіне қисынды еді. Ғайша кеш болуға айналғаннан бері қарай өз бөлмесінде жақсы көрген жігітін күтіп отырды. Бүгін де бұрынғы келетін мезгілінен өтіп барады. Кеш батқанына бірталай болды. Жақсы жиылған кішкене үйдің іші қараңғыланып келеді. Шам жағатын мезгіл де алдақашан болып еді...

Бірақ Ғайша сәнді жиылған төсегінің үстінде қоңыр тартқан бейуақытта мұңлы оймен сарылған кісідей болып, Ғаббасты күтіп жатты.

Мұның көңлі Ғаббасты жар ғылуға алдақашан-ақ ұйғарып, қабылдап еді. Бірақ сұлу сезім, ыстық құшақ иесі сұлу жігіт әлі күнге келмейді. Келсе, төсектегі Ғайша жатқан қалпынан тұрмай-ақ, аз көтеріліп қарсы алар еді. Кәзіргі кішкене үйдің ала көлеңкесінде қасына отырғызып сүйер еді, қысар еді; жібектей жүз бұралып, кешегі, алдыңғы күндердей сүйген жігіттің ыстық демін сезіп, тал бойы игендей болып жатып, тәтті түс көре, көзін жұмып қалғыр еді.

Кішкене сүйкімді бөлме... Қыздың төсегі... Ала-көлеңке кеш... Сүйгенін күтіп сарылғандықтан,

---

жастығын құшақтап жатқан қыз... Жұмсақ ақ дене... Толқынды қара шаш мынау... Осының бәрі рас болса, жас жігіт қайтып қана кешігеді? Таныс болғаны анада ғана... Неге ол тынымсыз келіп, мазасын кетірмейді? Әлде бұ да суынған жансыз ба? Әлде бұл да қызыл гүлді жұлып алғанша ғана қызығып, алған соң, бір-ақ иіскеп тастай ма?... Әттең қазақтың салқын көңіл суық жігіті-ай!.. Жүрегінде от сезімнің лапылы жоқ. Бәрі де жанға сөлекет тиетін тарамыс-ау! Болсаң еттің басқалардай!.. деген ой келгенде, Ғайшаның көз алдынан ұзынды-қысқалы денелерімен тоғыз жігіттің суреті елестеп өтті.

Бұл ұзын саны еді. Бұлардың ішінде естен қалмастай қымбаттары да бар. Басында Ғайшаға екеу-үшеудің суреті таласа келді. Өткен күннің елесі кәзіргі көңлін әбден жеңіп болмаған жас әйел қайсысына тоқтарын анықтап таңдай алмай тұрғанда, олардың бәрін кейін шегергендей болып, бір салқын ой келді.

Ол ой: әлде сол күнә сұмдығымнан ба? Солар үшін бұл күйге ұшырадым ғой. Әйтпесе қазақтың талай қара қызы теңін тауып кетіп жатыр. Мен әрі оқығанмын, әрі бәрінен артықпын. Неге әлі күнге менде күйеу жоқ? Өң ескіріп барады. Жылдан-жылға өтіп келеді. Алдақашан мен үй иесі болуым керек. Мен қартаймақпын ба? Кәрі қыз болам ба? — дегенде Ғайша бұл ойдың пішінінен шошып кеткендей болды. Көзінің алдына, бетіне әжім түскен, екі жағы солған... Шашына ақ кірген, кейбір тістері кетіген, туғаннан шашының ағына шейін қурап, жалғыз өзі сүйретіліп келе жатқан сар далада, елсізде құлазыған моладай

жалғыздық көрінді. Файша бұл ойға тегінде бүйтіп көп тереңдеп бара алмаушы еді. Өзін аяйтын. Сондықтан қазіргі жүдеу көңілді үдетпей басып тастап, бұрынғы кездерде көңлін тербеткен адамдарға қарай ойын жылытып, ауып кетті.

Әуелі ең алғашқысы... Ол кезде Файша гимназияның үшінші я төртінші класында еді. Жасы 14-15 шамасында болатын. Онда бүгінгіден әлдеқайда сұлу, әлдеқайда ажарлы еді.

Жас жүректің қомағайлығымен өмір сусынын қана жұта алмай, асығып діріл қағып, алдынан белгісіз қызық күтетін. Ондағы қиялы мен бітімсіз зор тілегі келешектегі күндерден ертегінің алтынды сарайларын, күміс бәйтерек, күміс бұлақтарын тілейтін. Сұлулығы жаздыгүнгі сағымдай, алтын айдарлы жақсы жарды ойы суреттеуші еді, Файшаның ондағы сұлу жүзі мен жас денесінің уыздай аппақ, толық, нәзік көріктілігі өмірдің болымсыз аз сыйына қанағаттанбайтын сияқты. Ол күнде ақ жүзінде махаббат күн шуағындай болып, қызулы тіршілік белгісін білдіріп, қызыл қан ойнайтын.

Тұрған пәтері бай татардың үйі еді. Файша тұрған үйде ол үйдің жақыны – татардың бір бала жігіті болатын. Оның жасы 16-17-де. Ол да гимназияда оқиды, жасына қарай, Файшадан бірер класс ілгері болатын. Өзі сұлу денелі, қызыл жүзді, қара бұйра шашты, қара көзді, өте сүйкімді жас жігіт еді.

Бұлар бірер айдай бірге тұрған; сабаққа бірге барып, қайтарда бірге қайтып жүретін. Жас жігіттің аты Ғазиз еді. Ол сезімді нәзік жігіт. Аз ұялшақтығы болатын. Көп замандай Ғазиз ішіне мұңлы сұлу сыр жасырғандай болып, үндемей қорғанып, күрсініп жүрген-ді.

Бір күні бүгінгідей бір қоңыр кеште, ала көлеңкеде екі жас Ғайшаның бөлмесінде көңілді әңгімелесіп отырып, аяғында, ойын арасында бір нәрсеге таласып алысқан-ды... Екеуі оңаша үйдің ішінде жүтіріп: бірі қашып, бірі қуып, дауыстап ойнап жүріп, аяғында Ғазиз әлділігін ғылып, Ғайшаны төсегінің жанына келгенде белінен құшақтап әкеліп жыққан. Ғайша жіңішке дауыспен шыңғырып, сақылдап күліп жүргенде, ыстық леппен күлген сұлу еріндері Ғазиздың сол беті мен мойнынан қанды қайнатып, сырғанап өткен. Бұл қозғалысты Ғайша алыс үстінде байқамай істеп еді. Бірақ жас жігітке мастық уын ішкізгендей тиді. Ғайша сол күлген бетінде түрегелемін дегенде, көптен құмарлық жеңген Ғазиз сұлу қызды қатты қысып құшақтап тұрып, ып-ыстық бетінен сүйіп-сүйіп алған. Мастық, жеңіп сүйіп алса да, бұл іс қазіргі секөнтте өлім халімен бірдей боларлық, ауыр уақыт еді. Екеуі де келесі секөнтті “енді не болар екен?” дегендей күдікпен, қалтыраған жүрекпен күтіп еді. Ыстық бетіне сұлу жігіттің дірілдеген ерні тиген уақытта ғана барлық, ойынның мағынасын ұққан Ғайша басында үні өшіп тына қалып, ешбір қарсылық көрсетпеп еді. Сонымен бір сәтте Ғазизді мойнынан қатты құшақтап қысып, бұл күнге шейін күнәлі болып көрмеген екі таза еріндерін асығып келіп табыстыруға Ғайшаның өзі басшы болып еді. Көлеңкелі қоңыр кеште ұзақ сүйіс, оттай ыстық демалыс... үнді өшіріп, бойды ұйытқан құйындай құтырған жастық... жалындаған ыстық құшақ... Үзіліп-үзіліп қана шығатын бір ауыз, жарым ауыз болса да көп мағыналы сөздер. — Ыстықтадым...

ауыртып сүйесің... у-у... деп күрсінген сияқты қысқа-қысқа белгілер... басы осы еді... “Тотынаманың” алғашқы бір бұтағы осымен басталатын. Арғысы онан да... онан да әрі ұзақ қызық еді.

Бұдан кейін екі-үш жыл өтті... Арада Ғазизден басқа екі нөмір өтті... Бұлар қазақ жігіттері еді. Біреуі босаң, олақтау шәкірт еді, ол биші болатын. Бірақ Ғайшаны күннің көзінен де қызғанатын болды. Өзінде өткір қылық аз болса да, сүйісуі мен құмарлығы тым мол болып, таусылмайтын ұзақ ертегі тәрізденіп жалықтырып еді... Екінші қызметте жүрген, кексе тартып қалған, жақсы киініп, жақсы майланатын құлығы, орамы мол күлдіргілеу жігіт еді. Оның алдауы мен шырғасы көбейе берді... Сондықтан Ғайша одан да жалықты. Бұл екі жігіттің алғашқысын Ғайша дертті қылып тастап еді. Соңғы айырылғанына қиналмаған сияқтанды. Бұлай болғаны жас қызды бұрынғылардан гөрі аз өкіндіріп кетті.

Бұдан соң тағы бір жыл өткенде 17-жылдың өзгерісі болды... Өзгерістен бір жыл бұрын сабағын бітірмесе де, Ғайша оқудан шығып, салт бойжеткен болып жүр еді. Оған бұл кездерде үнемі досты іздейтін, түбегейлі жарды керек қылатын мезгіл жетіп еді... Ғайша бұдан бір жыл бұрын соңғы қазақ жігітімен жүргенде-ақ күйеуге тию әңгімесін ойлап еді. Сабактан шығуына, бір жағынан, сол да себеп болып еді.

Бірақ соңғы жігітпен үйлесе алмады. Сондықтан келешектен одан гөрі артығырақ қызық күтіп қала берген...

Февраль төңкерісінің алғашқы — жиыны, дырдуы көп күндері болып жатқанда, Ғайша да қазақ

жиындарында болып жүрді. Тілмаш пен шолақ төрені тұлпар санап, жауырды жаба тоқығандай боп исі оқыған қазақтың бәрін бірдей керегіне жаратпақ болған бұл төңкеріс Ғайшаны бірталай аспандатып көтергендей болды. Ғайша облыс жиналысында әйел атынан құрметті өкіл болды...

Әрбір жерден келген ел жуандары болса да, шеттен келген қазақ оқығандары болса да Ғайшаны “оқыған қазақ қызы” деп қадірлеп, көркі мен сыртқы қалпын тамашалағандай еді... Бірақ сол күнде де Ғайша әлеумет қызметкерінің орнынан да, ақ жағалы, иіс майлы бозбаланың құшағына көп қолайлы боп шықты.

Ғайша өмірінің бұл бір өзінше жанды, қызулы кезі болған. Гүбірненің съезіне бұны өзі туған үйезі өкіл ғылып сайлаған. Сондықтан, үндемей жүрсе де, съезд жиынынан Ғайша қалған жоқ. Бұл кез қалаға қазақ оқығанының әр алуаны жиылған кез еді. Оқуда жүрген бірен-саран студенттер келген. Үлкен оқу бітірген доктор, адвокаттар, тағы сондай ірі деп саналған қазақ азаматтары келген. Белгілі газет жазушылары да болатын.

Ғайша съезд мәжілістерінде болғанда, осылардың бәрін де ұнатқандай болып, ішінен өзіне жақсы пар болар дегендерін іріктей, тандай жүрді. Әрқайсысының әртүрлі қолайлы қасиеті бар. Кейбірі сөзге шешен, мәжілісте қадірлі, мақтаулы жігіт. Кейбірі пішінді және көрнекті сұлу киінген; тағы біреулері елдің болыс, би, қажыларына ертеде өткен әлдеқандай еңбегімен аты шыққан, солардың мақтап көтерген адамы.

Басында Ғайшаның өз көңлімен ұнатқандай болып қадірлегені осы съезде көзге көрініп, ерекше

шешен, білімді деп аталған бір студент еді. Бұл суырылған, жалынды жігіт Қасым болатын.

Қасым трибунаға шығып, лапылдата сөйлейтін, ағын судай көзді алдағыш шапшандығынан басқа, жай өмірде де күлдіргі, сүйкімді бозбала еді. Басында бұл Файшаны қадірлеп, алдандырып жүретін кісі сияқтанды. Әрқашан мәжіліс арасында көп ішінде Файшаға ерекше ықылас бөлгендей болып, күліп келіп қалжындап, әртүрлі жайдан әңгімелесіп қоятын. Файшаның бұрынғы көріп жүрген жігіттерінің бәрінен Қасым бөлек еді. Олардан бұның атағы да, орны да артық. Оның үстіне қалжыңшыл, ашық, орамды. Жас қыздын өз көңлінде қиял қылғандай болып жүретін, өнерлі қауымның бір ірі адамы сияқтанып еді. Сондықтан, Файша “менің іздегенім осы шығар” деп, бұған жабыса жақындасып еді. “Қасым аға” деп өзгеден бөлек қадірлегендей болып, әрқашан Қасым сөйлеген сөзді өзгенің бар сөзінен орынды, дәлелді көріп, дауысқа салған даулы сөз болсада – соның жобасын қуаттап, Қасымның әсерімен бірталай жерге шейін әлеумет жұмысының ағымына да төселіп қалғандай болып еді.

Бірақ Қасымның бұған жақындаған қалжыны мен әңгімесі ұзаққа бармайтын сияқтанды. Ең алдымен оның алмақ болып жүрген қалыңдығы бар болып шықты. Оның үстіне, Файша күннен-күн өткен сайын, әншейін жолдастық жүрістен гөрі істі ұлғайтып, Қасымның бауырына кіріп бара жатқан сияқтанды. Бұл Файшаның еркекке ең алғашқы рет өзі жабысып көргеннің басы еді. Онысы, ақырында, жолсыз талап болды.

Аздан соң Қасым өз бетімен кетті. Ғайша үзілген үмітпен аз уақыт ынғайсыздау халде жүріп барып, артынан тез оңалды.

Үміт көзі екінші, үшінші қатардағы жігіттерге қарай ауысты. Олардан да көңіл сусыны қана алған жоқ. Сонымен өзгерістің алғашқы бір жылы өтті.

Бұл әредікте Ғайшаның екі досы болды. Біреуі жасы 35 шамасына келген, үлкен оқыған жігіт еді. Мұнымен Ғайшаның жүрісі жарты жылға созылған ұзақ жүріс болды. Бұлар біріне-бірі түбегейлі жақындықпен қосылмақшы да болды. Бұл халді гүбірне қазағының бәрі құлақтанып, екеуіне де “қайырлы болсын” айтып жүргені де болған. Ғайшаның бұл жігітінің аты Мұқан болатын. Бірақ ол үлкен оқыған деген аты ғана болмаса, өлгенше өнерсіз, жабайы көптің бірі болды. Оның үстіне, қызғаншақтық сияқты неше түрлі дертті әдеттері білінді. Мұқан мен Ғайша бірталай уақыт бірі алып, бірі тиетін кісі сияқты болып барып, аяғында, болымсыздан ашуланысып ұрыс шығып, екі айрылып кетті. Бұл уақытқа шейін Ғайшаның көңлінде қызықты жарды тандау әдеті жоғалған жоқ еді. Ол өмірден де әлі де бұрынғы қалпынша көп тілеуші еді. Сондықтан Мұқаннан айрылып кетсе де, бұл оқиға алдыңғы бағына ешбір кесір тигізбейтіндей көрініп еді.

Ғайша мен Мұқан айрылысып кетті. Бірақ бұл айрылысу жас қыздың абыройына елеусіз болып, әсер етпей текке кеткен жоқ. Ғайшаның айырылысардағы есебі тәжірибесіздік болып шықты. Қазақ қауымының дағдысы мен әдетін білмегендік болды. Бұл күнге шейін де Ғайша жайын

сырттан сөз қылушы қызыл ауыздар бар еді. Файша өз көңлінде ешкім бөтен сөз айтып сына-мас, білмес деп жүруші еді. Мұқаннан айрылған күні гүбірнелік қаланы Файшаның алғашқы жа-манаты басып кетті.

Жалғыз Мұқан емес, бұның алдындағы сыр-лар да неше алуан болып сөйленіп, ашылып қал-ды. Кейбір жерлерде Мұқаннан өз ықтиярымен айрылысса да, оны білген соң, оқыған жігіттің өзі тастап кетті деген сөздер болды. Бұл оқығаның тұсында Файша өмірінің ең әділ сыншысы бол-ғандар “Файша әзірше күйеуге тимей, еркін жүріс-пен өмір қызығын көре түсемін деп айтады екен” деген сөздерді шығарды.

Қалайда болса, ел аузына аты ілініп қалған әйел, қасында еркек қорғаушысы жоқ болған соң, өсекшіл қауымнан оңды-солды соққыны көре бастады. Басында намыстанып жылап, әркімге шағып ақтығын айтып көріп еді; оның да пана-лығы болған жоқ. Ендігі жұрт Файшаға белгілі сынмен қарайтын болып өзінің нық, байлауын жасағандай, суық қарай бастады. Файшаның бағасы өзгерістің алғашқы күндеріне қараған-да, күннен-күнге төмендеп, түсіп бара жатқан сияқтанды. Бұл хал сырттағы жұртқа бұрын көптен мәлім болса, аз заманның ішінде Файшаның өзіне де анық сезілді. Бұдан соңғы екі-үш жыл сол бет-пен күннен-күнге қадірін түсіріп, басын кеміткен жылдар болды. Файша расында жылдан-жыл өткен сайын төмендеп бара жатқандай болды.

Соңғы жылдар ішінде тағы да үш-төрт жақсы танысы болды. Бұлардың ішінде қазақ болса, Файшамен қызығы тез басылып қалатын

жанарсыз жандар болып, орыс, ноғай болса, қызығы әлдеқайда ұзаққа баратын еді. Осы соңғы санның ішінде Ғайшаның әуелі жақындарындай толқынтып қозғау салып, көп қуантып, көп қыздырғаны да болып еді. Бірақ әлденеден екені бойжеткен қызға мәлім емес, әйтеуір солардың бәрі де баянсыз болып, өткен дәурендей қайтып оралмай, жылжып өтіп кетіп жатты. Бір кезде тәтті болған жақындары сол күйін көксеп кеп: ыстық, қызу, қуанышты жүрекпен бұны қайта айналып, тапқан емес.

Бүгінгі қоңыр кеште сол өткен күннің әртүрлі шағын есіне алып, мезгілі кеткен дәуреннің қызыл-жасылды суреттерін аралап жатқанда, Ғайшаның көңілі соңғы санның ішіндегі бір адамға тоқтады. Ол сыртқа шығарып айтып, жырдай қылып суреттеуге қолайлы да адам емес еді. Бірақ жалынды оты басылуға айналып, солғындау тартқан жүрекке дене қызығындай ашық қызықты мол қылып берген сол адам еді.

Ол гүбірнелік қалаға келген бір цирктің балуаны болатын, Мұқанмен аз жүрісінің уақытында Ғайша өнерлі қауымның көсілген молдығы мен қызықты желігін де көп көрді. Сонымен бірге жалаңаш құмарлықтың да бетін ашып, соның барлық мауыққыш, елтігіш тұлғасын көріп шыққандай болды.

Толық, жуан ақ денелі, сұлу келген бас балуан Ғайшамен таныс болғанына екі-үш күн өткен сон, бір түнде қызды арбакешке отырғызып, гүбірнелік қаланың өздері жатқан жақсы нөміріне алып келген. Екеуі түн бойы ұйықтамай отырып, неше түрлі жақсы арақты мол мас-

---

тыққа шейін ішкен. Ғайша бұл сырын өлгенше жасырын ғылып ұстамақ болса да, артынан білініп қалып еді. Ол түн Ғайшаның онсыз да осал жібін біржолата еркінше көсіліп босатқан түні еді. Ол цирк ойыншыларының баяғыдан танысы болып, бірге болып ойнап келе жатқан қыздарындай ашылып кетті.

Мас балуанның жұрттан бөлек денесі мен өскелең қылықтарының бәрі де бұрын нәзіксініп жүрген қызға елден ерекше бір қызық сияқтанды. Алып денелі балуан өзі де жалаңаштанып алып, мұны да еркіне қоймай, ойнап-күліп жүріп жалаңаштап, екі қолына кішкене балаша көтеріп алып қысып, сүйіп, ойына келгенін істеп, жүгіріп-ойнап жүрген уақытта Ғайша бұрын өзі көрмеген үлкен сұлу аңмен тақсықтық қылып, еркелеп ойнап жүргендей болып еді.

Ол түндер асау мастық... жалаңаш құмарлықты мейлінше қандырған бір түндер болып еді. Өзге көптің ішінде оның да мезгілі өтті. Бұл күнде ол да бір алысқа кеткен шақ болып жоғалды... бітті... Ол түндердің арты қазақ қауымы жағынан Ғайшаға тағы да теңіз толқынындай үлкен соққындарды алып келді. Бұл нөмірдің арты Ғайшаны ел көзінде біржолата басып, төмендетіп тастағандай болды. Ол қызығы үшін Ғайша өзгені қойып, өзінше жүретін баста таныс әйелдерінен де көп ренжітерлік сөз естіді.

Кейбір қазақ жігіттері елде жоқ қаталдықпен Ғайшаның қылығын бетіне айтып, ұялтуға айналды. Сондықтан ол соңғы қылығының ізін бастыру үшін, бір үйездік қалаға кетіп қалып, бір жылдан аса сонда жүріп еді. Бұл уақытта

күйеусіз тіршіліктің күні қаран екеніне әбден көзі жетті. Өзінше көп ойланып, көп толғанған кісі сияктанды. Сондықтан енді күйеу дегенді ерекше дерттілікпен іздейтін күйге жетіп еді. Бұл замандағы Ғайшаның күндіз-түні ойлайтын бар арманы, бар қайғысы сол еді. Сонымен “көк етікті кез келмей, көн етіктіні көзге ілмей” жүрген хал Ғайшаның басына бүгіннен көп бұрын туып еді. Қайда барса да бір басын өткізе алмағандай, барлық адам баласының қауымында жалғыз басы сыртқа қағылып, керексіз болып қалған адамдай еді. Гүбірнелік қаладан екінші үйезге кетіп бірталай уақыт өткізгенде, Ғайша осы халдің ауырлығы мен қайғылы жүдеулігін көп сарылып ойлап шыққан. Енді көкейді тескен арманға жету үшін, бұрынғы өзгемен тең бағалы болған дәуренді қайта табу керек. Гүбірнелік қалаға барып жаңғырып келген кісі болып, бұрынғы қалыптан өзгергенін білдіруі керек. Кім біледі, әлде бақыт жүзі бұған да қайтадан бір бұрылар... Ағарып жүдеп атқан таңдай, қызарып балқып батқан алтын шапақтай бұрынғыша тәтті сұлу жыр, қалғытатын ертегідей болмаса да, екінші түстегі бір қызық шақ қайтадан оралар...

Осы сияқты үміттермен Ғайшаның гүбірнелік қалаға келгеніне үш ай болып еді. Гүбірнелік қала басында үндемей, жыбырламай, сынау үшін іштен тынған жандай болып, Ғайшаны жақсы момын пішінмен қарсы алды, Ғайшаның да енді гүбірнелік қалаға келген әркімге өзінің ендігі жайын сездіріп, түзелгенін білдіргісі келді... Сондықтан да ол сауық кештерде қазақ сахнасына екі-үш рет шығып көрді. Ғайша ойыншы жастарға бастык

бола жүріп, ағарту жолына қызмет ете жүріп, мүмкін болғанынша, қызы жақсы болып шығатын пьесаларды таңдап қоятын. Неғұрлым қызының ролі ұзынырақ болып, нәзік сезімді қыз героиня болып шығатын пьеса болса, соны жақсы деп есептеп, қазақ жиынына соларды қойып, өзі бас героиня болып екі-үш жол ойнап шықты. Файша сахнаға шығарда киімді пьесаның шартынан сонағұрлым артық киіп, грим-бояуларын да баса жаққызатын.

Екі-үш рет ойын болды. Файшаға әркім босаң сөзбен рахмет айтады. Бірақ ұлы өзгеріс сезілмегендей, көп білінбейді. Әттең, қазақ қауымы тұнық күні болмайтын лай су ғой; әйтпесе, тым болмаса, өнерге бас иіп, серпілмес пе еді?..

Файша бұл жолы бұл қалада бойын тартып, дәл ұстаған болып жүрді. Ешкіммен жалпылдап ойнап кеткен жоқ. Бұрынғыша көзге түсіп жарқылдап, әлдекіммен көп күліскен де жоқ. Бірақ сонда да гүбірнелік қала жігіттен жұтағандай. Бар еркегі өмір қызығын тауысып бітіріп, жәрмеңкесін таратқандай... Күйеу болар жігіттің құлағы да көрінбейді.

Осымен Файшаны сарылтып қажытқан жылдай ұзақ үш ай өтіп еді... Осы соңғы айдың ақырғы күндерінде гүбірнелік қалаға Фаббас келген. Бұрын атын естіп жүрген Фаббасты өзі тұрған қалаға келді дегенде, Файша соңғы тәуір ойналған сауық кешінің өтіп кеткеніне өкініп еді.

Бірақ ол өтіп кетті. Енді тағы бірдеме ойнатуға қазақ артистерінің құралуы қиын. Сонымен жүргенде Фаббаспен таныс та болып, барынша жақындасып, бүгінгі кештегі халге келіп еді.

Енді Ғаббас қалай болса, Ғайшаның қазақ жігітіне жасаған ақырғы шабуылы. Бұрынғы жақсы иісті, саялы көп бұтаққа қонақтамай келгендігі ақырғы қонысы осы болу керек. Ғаббас та тұрақтамай, ескі дағдыша жылжып кетсе, Ғайшаның тағы да тауы шағылғаны... Ақырғы жігер, ақырғы жанды үміттің үзіліп, өшіп, сөнгені. Сондықтан бұған бойда қалған өнерді салу керек еді.

Осыны Ғаббастың келгенінен бері қарай жүз қайтара ойлап шыққан Ғайша кешегі күн сүйген жігітіне хат жазып жіберіп еді. Хатты Ғаббас алған.

Бұл қағазда Ғайша жүрегінің қайғысы мен өз өмірінің өкінішті арманын түгендеп, тізіп жазып еді. Ғайша хатындағы өз өмірінің жүдеулігін, өз басының сүйеу көрмеген жалғыздығын айтқан жерлері шын өкінген жүрекпен жазылған сөз еді. Бірақ соның арасында мағынасыз өмірдің жұлдызы, махаббаттан көптен шөлдеп тапқан жалғыз суаты Ғаббас болып, онсыз тіршілік қанағат емес болып, жазылған сөздері машық болып кеткен дағдылы өтірік еді. Әсіресе орынсыз кеткен — Татьянаның Онегинге айтқан:

“... Шыныңды айт — кімсің тербеткен,

Иембісің сақтаушы?

Әлде азғырып әуре еткен,

Жаумысың теуіп таптаушы?

Шеш көңілімнің, жұмбағын:

Әлде бәрі алданыш,

Жас жүрек жайып саусағын,

Талпынған шығар айға алыс?..” — деген сөздері еді.

Бұл жерге келгенде өлусіреген жүрекпен ақырын ғана иек қағудың орнына, Ғаббас хатты

бір жолдасына лақтырып тастап, сақылдап күліп еді. Бұл сұлу жыр мына жерде сиырға ертоқым ерттегендей үйлеспейтін, жадағай күй болып сезіліп еді.

Файша бұл хатына жауап алған жоқ-ты. Келем деген хабарын да ала алған жоқ. Сондықтан сеністен айрылып қалған көңлі кейде келуіне сенсе де, кейде сене алмай дал болып, қобалжып қояды... Шыдамы таусылып, қайрат біткен әлсіздіктен кейде жастықты бауырына басып қатты құшақтайды. Бұл уақытта үйдің ішінен ала көлеңке кетіп, қараңғы болып еді. Түн болып қалған екен. Файша күрсініп, енді түрегеліп, от жағайын деген уақытта үйіне жақындап келе жатқан аяқ дыбысы естілді. Файша төсегіне қайта шалқайып, жастыққа басы тигенде, есік ашылды. Қараңғы бөлмеден қомағай көз қадала қарағанда, жалғыз келген жігіттің ақ жағасын көріп, жүрегі лүпілдеп соғып кетті.

Бұл жаңылған жоқ еді. Келген Фаббас екен. Ол қараңғы бөлмеге кіріп, біраз аңырып қалғанда, Файша төсегінен аз көтеріліп:

– Әйтеуір келдің-ау! – деп күрсінді.

Фаббас Файшаның барына қуанғандай болып:

– Файшамысың, барсың ба? – деп есікке қайта айналып бөгеліп: – Файша, есік жабуға рұқсат па? – деді.

Қыз бұл сөздің артындағы бар мағынаны ұғып, намыстанып күйгендей болып:

– Неге? Не себепті? – деді. Жігіт сасқан жоқ. Салмақпен:

– Екеуміз бірдей бармыз, бізге үшінші кісінің керегі жоқ. Сондықтан жауып қоймасам?... – деп жауап күтіп тұрды.

Файша:

— Оның бержағында не дегелі тұрғаның мәлім ғой. Маған жалғыз сол мақсатпен келгенше, кел-месең етті! — деді.

Бұл сөздің ішінде шынмен күйгеннің де, наздың да белгісі бар еді. Бірақ Ғаббас Ғайшаның басына сенген көңілмен жауап бермей-ақ, есіктің шаппасын іліп алып, Ғайшаның қасына келді. Келген жерден Ғайшаға “тұрма, жат!” — деп қойып, өзі сыртқы киімін тастап, бірге жатып қалды. Әртүрлі қысқа-қысқа сөз болып, құмартқан құшақ, ыстық демалыстың ішінде бірталай уақыт өткен соң, келелі әңгіме басталды.

Бұл әңгімеге келгенде, Ғайшаның даусы да өзгеріп, сөйлер сөзі де шын сияктанып көбейіп кетіп еді. Ол Ғаббастан көптен күткен жауабын тіледі. Кешегі жазылған хат, оның алдында әлденеше рет айтылған сөз, бос айта салған нәрсе емес. Оның тиісті жауабы болуға керек еді. Бұл орынды тілек, шын әңгіме еді. Әсіресе ішінде сол дерттен тыным алғызбайтын жалынды шоқ жат-қанда, Ғайшаның сөз қылуы әбден дұрыс емес пе?

Сондықтан әрнәрсеге алаңдап, мына сөздің желісін бұза берген Ғаббасқа ол қадала сөйлеп:

— Неге байладың? Маған не айтасың? — деген сұрақты ашық қойды...

Ғаббас басын қасыды. Сорына келгенде, ол бұл әңгімені ойланамын десе де, әлі тіпті де ойланған жоқ еді. Ол тегінде алу-алмау әңгімесін ойламақшы да емес еді. “Ғайшаға не жауап беріп, осы халді соза тұру керек; қадалғыш қызды не дәлелмен бөгей тұруға болар еді?” Соны да ойлаған жоқ еді. Сонда да қарманып көріп, бұрын-

---

нан қиналып жүрген кісіше күрсініп алып:

— Файшажан! Мен осы сауалға жауап беруге тіпті әлсізбін. Әлсіздігім, сенің басыңды біле алмай, екі ойлы болуда емес; өз өмірімнің бір шешілмеген түйіні болғандықтан. Өзіңе белгілі, менің қырдан алған қатыным бар. Мен әлі оны тастаған жоқпын, — деп, жүдеген қайғылы пішінмен бірталай өзінше дәмді себептерді айтып шықты. Бұның да айтқан сөзі ұзақ еді. Бірақ Файшаға бұл сөздің шын емес екендігі белгілі болатын. Өйткені “Ғаббас осы жолы қазақ қатынын тастап келді” деген хабарды да астыртын естіп еді. Сондықтан Файша жігіт жауабына қанағаттанған жоқ. Ғаббас қатыныңдай қатын, шын көңлі болса, бұларға бөгет болмайтындығын айтып келіп:

— Аяғыңда, маған бүгінгі күн байлаулы жауабыңды бер. Бөгет қатынымда десең, тіпті содан айрылған күнде мендікпін десең де тоқтаймын, — деді.

Бұл сөздер бұрыннан Файшадан шет жағалап көрініп жүрген сөлекет мінездің анық бетін ашты. Ғаббасты Файшадан алыстатып, суытқандай болды. Сондықтан ол бекінген пішінмен:

— Сені аламын деген уәдені бүгін бере алмаймын, — деді. Бұл сөзді естіген жерде: Файша алданып қор болғанын жаңа естіген таза әйелдей болып, Ғаббастан құшағын алып, жүрегі үзілгендей өксіп-өксіп жылап жіберді.

Ғаббасқа бұл жылау ыңғайсыз тиіп еді. Басында тоқтатамын деп айтқан сөзінің әсері болмады. Файша бір ауыз сөз айтуға шамасы келмей, іші-бауры езілгендей болып, өксіп-өксіп жылап жатты. Ғаббас басқаның бабын таба алмай,

---

Файшаны құшақтап бетінен сүймек болып келді де, оқыстан бір ой келіп, жылап жатқан қыздың беті мен екі көзін сипады. Файша бұл қылыққа ашуланғандай болып, Фаббастың қолын тартып тастады. Бірақ, өртенгендей болып егіліп жылап жатқан қыздың көзінде бір тамшы жас жоқ екен...

Фаббас қолын тартып алып, теріс айнала берді:

– Туу, сарамас, көзінде бір тамшы жас жоқ қой! – деді.

Файшанын өзі-өз болып, жаман ұсталған жері осы еді. Ол даусы қолдан жасағандай өзгеріп:

– Мен жылағанда, көзімнен жас шықпайтын әдетім! – деді.

Фаббас тұрып, киініп жатып:

– Рас айтасың, қайғың үлкен болғасын сөйтесің ғой! – деді.

Бұдан өрі екеуінде де сөз болған жоқ. Жас жігіт киініп болған соң “қош!” деп шығып кетті. Не дерін білмей, төсегіне жабысып, тас болып қатқан қалпында Файша қала берді.

Фаббастың бүгінгі мінездері Файшаны әбден торықтырды. Енді Фаббастың қайта айналып келуі екі-талай. Жас жігіт есікті жауып шығып кетіп бара жатқан уақытта Файша ішінен ақырғы рет: “Сенен де айрылдым ба, қош!” дегендей болып қала берді. Бұл ақырғы үміт болатын. Ең соңғы сенген адамы осы еді. Фаббас біржолата Файшаны көрмей кетпес-ау? Өз тілегі үшін әлі де талай рет соғар; әй, бірақ ол енді Файшаның тілегіне табылмайтын болды ғой! Оның өз құмарлығы үшін келгені Файшаны жұбатуға жарай ма?

Фаббас Файшаға ол үшін тіпті аз керек еді. Барлық жүрістің мақсаты ол болатын болса, та-

---

лай Ғаббас табылуы қиын емес. Ғаббастың бүгінгі кетуі Ғайшаның зор үмітін жоқ қылды ғой.

Шынымен-ақ барлық қызық, күткен өмірі осындай дал болып, қаңғып қалумен өткені ме? Өмір бойы кімге кездесе де, ылғи тарқап кеткен базардың соңына ілінумен өткені ме? Өмір базарында Ғайшаның сыбағасы ылғи ақырғы перденің, қайғылы халдің ойыншысы болып өту ме?..

Тіршіліктен барлық аларым осы ма? Осы мазақ, осы қорлыққа үнемі кейіп, иленіп өткенім бе? Бұйткенше... қор болғанша бұл тіршілік жоқ-ақ болсын деп, Ғайша ұшып тұрып, жылдам киініп, өңі қашып, жақын жердегі аптекке келіп, бұрын бір таныс дәрігерден алып қойған рецеппен бір кішкене сауытқа құйған апиын сатып үйіне қайтты. Жолшыбай Ғайша гүбірнелік қаланың көшесіне, барлық тіршілік иелеріне көзімен, көңлімен қоштасып келді.

Казіргі халде тіршілік шынымен-ақ керексіз сияқтанып еді.

Үйге келген соң әлі күнге қараңғы болып тұрған бөлмесіне шам жағып, бір-екі хат жазды. Бұның бірін үйіндегі шешесіне арнады. Біреуін қайғылы қысқа сөзбен Ғаббасқа жазды.

Көңлі бұл уақытта елімді оңай көргендей, тіршіліктен кәзір-ақ “қош” деген бір-ақ сөзбен жылжып жүре беретіндей болып еді.

Хатты жазып болған соң, кішілеу сауыттың ішіндегі қара түсті уға біраз қарап отырды.

Бір-ақ секөнтте ішіп салу, көзді жұмып бір-ақ бекіну. Кәзір түбін ағартып жоқ қылу... Содан арғысына Ғайша өлемін деп тіленбей-ақ қояды. Күшті у өз жұмысын өзі бітіреді. Әуелі басын айналдырады. Аяғын шалыс басқызып, сенделтеді.

Содан әрі сүр өмірге “қош” деп жығылады. Аржағы мәңгі ұйқы, мәңгі жоқтық. Артындағы ел Файшаның жүрегінде қандай дерттің жүргенін, бұның басы қаншалық қайғылы, мұңлы екенін сонда ғана біледі. Өкініп басын шайқап, таңдайын қағады. — Асылдың қадірін білмеппіз-ау! — деп қынжылады... Сөйте ме? Жоқ — әлде бұл жерде де бірдеме деп, өлген жүзіне қарап тұрып күле ме?.. Жарайды, не болса да деп удың аузын ашып, қолына алып, аузына көтеріп алып келді. Ақырғы рет айнасына қарап тұрып ішпекші болды. Файша айнаның алдына келгенде, стол айнасының екі жағында тұрған белгілі балуан мен Ғазиздің суретіне көзі түсті...

Оларға да ойымен “қош” деп, балуанның жуан сандарына көзінің қырымен қарап тұрып, у сауытын аузына әкеліп төңкеріп қалды... Апиын иегінің үстінен жерге сырылдап тамып жатты. Файша сауыттың түбі ағарғанша төңкеріп тұрып, бар у біткен жерде сауытты жерге бір салып сындырып тастап, өзін-өзі өлім жазасынан қайтадан азат қылып күрсініп, тиыштық алып отыра кетті.

— Менің күнәма осы жаза да жетер... Тәуір-ақ өзімді аямадым ғой. Тіпті шын өлу керек болса, өле алады екем... Жарайды, әзірше бара тұр, Файша!.. Бұл жолы ақталып шықтың!.. — деп бұрынғы қалпында тіршілік күндерін тағы да күтіп қала берді.

МАЗМҰНЫ

ОҚЫҒАН АЗАМАТ

3

ҚЫР ӘҢГІМЕЛЕРІ

1. Сыбанның моласында

31

2. Текшенің бауырында

39

ЖЕТІМ

50

КІНӘШЛІ БОЙЖЕТКЕН

62

Мұхтар ӘУЕЗОВ
КІНӘШЛ БОЙЖЕТКЕН

әңгімелер

Редакторлар *М. Бекмағамбетов, Ж. Жұмберген*
Техникалық редакторы *Г. Темірқызы*
Суретші *Н. Айымбетов*
Компьютерде терген *Л. Сермағанбетова*
Корректор *Ш. Әжібекова*

ИБ №03

Дайын диапозивтен басуға 10.04.03. қол қойылды.
Пішімі 70x90¹/₃₂. Қаріп түрі “Times Kaz”. Офсеттік
басылыс. Шартты баспа табағы 5,0. Есепті баспа
табағы 5,4. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 520.

“Таным” баспасы, 473000, Астана қаласы,
Победа даңғылы, 63/1.

ЖШС “Гридан-Полиграф” баспаханасында
басылған, 480091, Алматы қаласы, Райымбек даңғылы,
193-үй, тел./факс: 32-14-97, тел.: 39-59-32.